

Danıştay Kararları Işığında İdari Yorum

Administrative Interpretation in the Light of the Decisions of the Council of State

Emine Cin

¹ Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İdare Hukuku Anabilim Dalı, Kırıkkale-Türkiye
eminecin@kku.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 01.06.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 22.08.2024
Yayınlanma Tarihi/ Available Online: 29.10.2024

Öz: Yorum faaliyeti daha ziyade yargıç faaliyeti olarak değerlendirildiğinden yoruma ilişkin akademik çalışmalarda yargısal yoruma ağırlık verilmekle birlikte hukuk normunun uygulayıcısı konumundaki idarenin de yorumu dikkate alınarak idari yorum üzerinde durmak gerekmektedir. İdari yorum çok farklı yönleriyle geniş bir çerçevede incelenmesi gereken mufassal bir konu olmakla birlikte bu çalışmada esas olarak yorum kavramı, kaynağına göre yorum türleri, yorum yöntemleri ve Danıştay kararları ışığında idari yorumda göz önünde bulundurulması gereken ilkeler gibi temel konulara temas edilerek idari yorumun genel hatlarıyla hukuki çerçevesi çizilmeye gayret edilmektedir. Çalışma kapsamında idari yorumun çerçevesinin çizilebilmesi adına yol gösterici nitelikte olmak üzere Danıştay'ın çeşitli kararlarından istifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yorum Yöntemleri, Hukuk Devleti, Adalet, Hukukun Genel İlkeleri, Normlar Hiyerarşisi

Abstract: As the act of interpretation is considered mostly as an act of judge, the focus of the academic studies made on interpretation is judicial interpretation, despite the necessity to consider the administrative interpretation of the concerned public institution which acts as the implementer of the legal norm. Entailing various different features, administrative interpretation is a very detailed subject that require examination from a broad perspective. The main aim of this study is to draw the legal framework of administrative interpretation, by touching on basic issues, such as types of interpretation according to the types of source, methods of interpretation, basic principles to be pursued in administrative interpretation in the light of the verdicts of the Council of States. The study benefits from various verdicts of the Council of State that entail a function of guidance, with a view to draw the framework of the administrative interpretation.

Keywords: Methods of Interpretation, Rule of Law, Justice, General Principles of Law, Hierarchy of Norms

Extended Abstract

Although primary actors of the interpretation practice are judges, the public administrations also continuously interpret the legal norms and put them into practice as the implementer of the legal rules. One of the most important tools used by public administrations when implementing the law is interpretation. The public administrations are expected to produce objective, fair, systematic, standard, consistent, rational and ideal legal solutions, under the guidance of interpretation methods, instead of relying on arbitrary, subjective, unjust and unforeseeable interpretation. This is because the intent behind the use of methods of interpretation is to produce an organized, just, systematic, consistent, rational and ideal legal solution, which in return would ensure a reliable and inspectable method of solution.

Classical interpretation methods are literal interpretation, systematic interpretation methods, purposive approach and historical interpretation. In order to interpret and implement the legal rule correctly, all interpretation methods should be employed, if necessary. In the case of literal interpretation the focus is strict adherence to the text of the law and the purpose is to prevent arbitrariness by remaining loyal of the text and pursuing the principles of foreseeability and certainty in the interpretation and implementation of the text. Interpretation of the rules of competence in the

administrative law strictly adheres to the text of law. Competence of the public administration through interpretation or wide interpretation of the rule of authority are not approved. A clear legal frame should be drawn, with a view to prevent misuse of power and arbitrariness, and protect the fundamental rights and freedoms of the individual against the public power.

Purposive interpretation seems to be necessary to evaluate the conditions peculiar to the concrete case, produce an equitable solution, secure justice, and achieve public best interest, when the laws entail ambiguity and generality which result in the inadequacy of literal interpretation in solving legal disputes. Purposive interpretation does not change the meaning of the law text, eliminate the existing meaning or destroy the general structure of the law. Purposive interpretation entails the dangers of exceeding the limits, replacing the lawmaker's position, disrupting the constitutional system of the state and questioning the sovereignty of the state. It is not possible for a judge to perform review of expediency, instead of legality review, under the name of purposive interpretation. This is because the public administration is expected to act in the best interest of the public as a public unit tasked with concretizing the public best interest in its activities. Determination of the meaning and scope of the law on the basis of political, religious, ideological or personal traits, instead of the public best interest and conduct of subjective interpretation are unacceptable. Each activity of the public administration should seek to serve to the achievement of public interest, due to the fact that the lawmaker originally determines the public interest and accordingly authorizes the public administration to reach those public interests and sets out the tools which can be used by the administration to realize those interests during the legislation process. The public administration is not entitled to interpret the law in a way which would serve to a purpose which was not intended by the lawmaker. In cases where the balance between the public interest and the interest of the individual is interrupted in favor of the individual during the practice of interpretation, the requirements of the public service would be inevitably affected by this picture in a negative way. For this reason, the reconciliation between the public interest and the interest of the individual should be achieved in favor of the public interest established by the lawmaker.

In systematic interpretation, the place of the respective law article in the whole body of the law, its relevance with the remaining Articles, its sidebar heading and its position in the systematics of the law function as determiners. It is necessary to take into consideration the principle of hierarchy of norms particularly and meticulously during the practice of interpretation, in line with the principle of coherent integrity of the legal order and the principle of non-contradiction of legal norms. This would require conduct of interpretation in a manner to construe an inner linkage reconciling one word in an article with other words in the Article, one article with other articles, one legal regulation with other regulations. Reason of presence and scope of a specific norm at the bottom of the hierarchy of norms are expected to be interpreted in coherence with the upper norms. An interpretation which contradicts with or cannot be reconciled with an article or a principle of the constitution cannot be adopted. Moreover, a legal rule should be interpreted in such a way that it would be in harmony with the general philosophy of the legal system to which it belongs.

Historical interpretation is the practice of interpretation conducted by taking into consideration the preparatory legislative work, commission reports, speeches and discussions made the resolutions proposed in the national assembly, minutes of meetings and the justification of the law, in cases where literal interpretation falls short. The intent of the lawmaker and the comprehensive and sophisticated preparatory work performed in order to achieve this intent are considered to be helpful tools which lack binding effect and certainty in understanding the text of the law and determining its purpose.

The public administration should interpret and implement the legal rule, by evaluating the legal system from a holistic point of view covering technical requirements of the public service, public interest, hierarchy of norms, general principles of the law, justice, equity and constitutional values. It is utmost important to prevent arbitrary decisions. Furthermore, the principle of equality before law should be

put into practice and establish a better understanding and practice of law. As a consequence, the public administration, as a unit of the rule of law, should perform reasonable, rational, scientific, conscientious and fair interpretation of the laws, taking into consideration of all requirements of the rule of law.

Giriş

Hukuk kuralının anlamlandırılması ve uygulanması günümüzde halen önemli bir düşünsel faaliyet olarak görülmekte ve özellikle yargının yorumu hukukun gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Temel hak ve özgürlüklerin koruyucusu niteliğindeki idari yargı mercilerinin yorumu, hem vatandaşlar açısından hukuki güvence sağlamakta hem de idarenin uygulamalarına yön vermektedir. İdare hukukunda hukuk normuyla ilk olarak karşılaşan idaredir. Hem tesis ettiği düzenleyici idari işlemler ile kanunun nasıl yorumlanacağını belirlemekte ve bunu uygulama kapsamına giren herkesin önceden öngörebilmesi için objektif ve genel biçimde düzenlemektedir. Hem de mevzuatı yorumlayarak somut olaya uygulayıp birel nitelikte uygulamalar gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte kanuni düzenlemenin idarece tereddüde düşülerek yanlış veya hatalı bir biçimde yorumlanması ile ya da idarenin takdir yetkisine dayandırılarak keyfi ve eşitsiz uygulamalara yol açacak biçimde yorumlanması ile bir düzenleyici işlem ihdas edilmesi halinde düzenleyici işlemin hukuka aykırılığı gündeme gelmektedir. Birel işlemlerde de idarenin mevzuatı tereddüde düşerek yanlış ya da hatalı yorumlaması işlemin hukuka aykırılığı sonucunu doğurmaktadır. İşte idarenin mevzuatı hatalı, eksik, yanlış veya amacıyla bağdaşmayan yorumunu tespit eden yargı kararının gerekçesindeki yorum, idare yönünden bağlayıcı hukuki değer taşımakta ve idarenin uygulamalarına yön vermektedir.

Bu çalışmada öncelikle doktrindeki görüşler ve yargı kararları ışığında yorum kavramının tanımı yapılacaktır. Daha sonra geçmişten günümüze kadar uzanan ciddi bir birikimin ürün olan yorum yöntemleri ve işlevleri ortaya konulacaktır. Yorumu gerçekleştiren kaynaklar bakımından yorum türleri üzerinde durulup idari yorum anlatılacaktır. Danıştay kararları ışığında idari yorum gerçekleştirilirken göz önünde bulundurulması gereken temel ilkeler ve farklı hukuk sistemlerinin yorum üzerindeki etkisi noktalarına temas edilecektir.

I. Yorum Kavramının Tanımı

Yorum, Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre bir yazının veya sözün anlaşılması güç olan yönlerini açıklığa kavuşturmak, bir olayı belli bir görüşe göre açıklamak ve değerlendirmek, tefsir etmek anlamına gelmektedir¹. Hukuk sözlüğünde ise yorum, tefsir; yasa, tüzük, yönetmelik, karar gibi her türlü belgedeki ifadenin açıklanması ve belirlenmesi şeklinde tanımlanmaktadır². Edebiyat, spor, din ve sanatın pek çok dalında yoğun bir biçimde başvurulan yorumlama faaliyeti hukukta hayati derecede öneme sahiptir. Zira her bir sanatçının aynı müzik eserini kendine özgü değerlendirmesiyle farklı yorumlaması, eserin anlamına zenginlik, derinlik ve özgünlük kazandırması toplumda hoş karşılanırken bir hukuk normunun zenginlik, derinlik ve özgünlük kazandırmak adına herhangi bir yorum ilkesine tabi tutulmaksızın farklı ve keyfi yorumlanması ve uygulanması, hukuki belirsizliğe ve istikrarsızlığa yol açarak hukuk güvenliğinin sarsılması ve demokrasi ve temel hak ve özgürlükler düzeninin tehdit altında bulunması tehlikesini doğurmaktadır.

Hukukta yorumun, doktrinde benzer şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Bir tanıma göre yorum, hem hukuk normunu anlaşılır hale getirmek hem de soyut normu günlük uygulama gerçeğine indirmektir³. Bu durumda yorum yeterince açık olmayan hukuk normunu anlaşılır hale getirme faaliyeti olduğu gibi aynı zamanda normun somut olaya uygulanması bakımından yürütülmesi gereken zorunlu

¹ Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Ankara 1988.

² Ejder Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü* (Ankara: Yetkin, 2017), 852.

³ J. Gaudemet, "Eski Çağ Dünyasında Kanunların ve Hukuki Muamelelerin Yorumu", Çeviren Bülent Tahiroğlu, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 36/1-4 (1970), 495; Ünal Narmanlıoğlu, "Kanunun Anlam Bakımından Uygulanması", *Prof. Dr. Turhan Tufan Yüce'ye Armağan* (2001), 98.

bir akıl yürütme sürecidir. Soyut ve genel hukuk normunun hayata aktarıcısı, tatbik edicisi olarak muhatabı uygulamada başta yargı mercileri olmak üzere hukukçular ve idarecilerdir. Diğer bir tanıma göre yorum, “bir hükmün içeriğini, sınırını ve anlamını, kurallara göre irdeleyip belirleyen zihinsel-düşünsel bir etkinlik ve süreçtir”⁴. Benzer bir tanıma göre ise “bir hukuki uyumsuzlukta somut olaya uygulanması gereken bir hükmün gerçek anlamını (özünü) ortaya çıkarma çabasıdır”⁵. Danıştay da yorumu, “yeni bir hüküm getirmeyen, mevcut kanun hükümlerinin anlaşılmasını sağlayarak kanunların uygulanma biçimini gösteren bir başka ifadeyle, soyut hukuk kuralının somut hukuki durum, işlem ve olaylara uygulanabilmesi için çeşitli esaslar göz önünde bulundurularak yapılan açıklamalardır” şeklinde tanımlamaktadır⁶.

Yorum görüldüğü üzere geniş ve dar anlamda olmak üzere iki şekilde tanımlanmakla birlikte daha çok açık olmayan anlamın ortaya çıkarılmasında başvurulan bir süreç olarak dar anlamıyla değerlendirilmektedir⁷. Zira belirsizliklere, tutarsızlık ve istikrarsızlıklara yol açmamak için hukuk kurallarının açık, anlaşılır, akıcı ve belirgin bir dille kaleme alınması gerekmektedir. Bununla birlikte normun içerdiği anlam her durumda açık ve keskin olmayıp kelimeler birden fazla anlama gelebilmekte, anlam kayması yaşanabilmekte, kelime veya terimin günlük dildeki anlamı ve hukuki anlamı örtüşmemekte ya da belirsiz, veciz veya muğlak kavramların içeriği tartışmalı hale gelip anlaşılması zorlaşabilmektedir. O halde, başta anayasa ve kanunlar olmak üzere Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri, uluslararası hukuk düzenlemeleri, idarenin düzenleyici işlemleri, sözleşmeler ya da birel idari işlemler yorum yoluyla açık ve anlaşılabilir hale getirilmeli ve böylece hukuki metin somut durumlara uygulanmalıdır.

Hukuk normlarının yorumu, hukukun geliştirilmesine katkı sunmak için ifa edilen sürekli ve derinlikli bir çalışma ürünüdür⁸. Özellikle bilimsel yorum, yargı yorumunun oluşum sürecinde sıkı bir iş birliği içerisine girerek hukukun geliştirilmesi sürecinde önemli bir birikim fonksiyonu üstlenmektedir. İçtihad niteliğinde ortaya konulan yargı yorumu ise, çağdaş toplumsal ilerleme ve gelişmelerin, modern demokratik hukuk devleti anlayışının izlerini taşıyarak hukuksal evrimin sürdürülmesine öncülük etmektedir. Çağdaş bir anlayış çerçevesinde adalet ve hakkaniyetin gerçekleştirilmesi için hukukun genel ilkelerini ve tüm değerler sistemini esas alan yorum faaliyeti hukuku yeniden inşa olarak algılanmaktadır⁹. Bu kapsamda idari yargı hakiminin yargılama faaliyeti sırasında yaptığı yorumların, onları kanunun ağız olmanın ötesine taşıyarak kanunun ağız ve idare hukukunun yaratıcı olarak nitelendirilmesini sağladığı ifade edilmektedir¹⁰. Bu denli önemli bir fonksiyon üstlenen yorumlama faaliyeti, ihtisaslaşma gerektiren ve dürüstlük, iyi niyet ve nesnellik gibi etik ilkeler çerçevesinde yürütülmesi gereken ciddi bilimsel bir etkinliktir.

II. Yorum Yöntemleri

Yorumcuların metni anlayış farklılığından doğan olumsuz etkileri ve ortaya çıkan dağınıklık ve kargaşayı bertaraf etmek için yorum yöntemlerinin yol göstericiliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Diğer bir ifadeyle mevzuatın yorumunda hataya düşmemek ve metne objektif bir anlam kazandırabilmek adına yorum yöntemlerine başvurulmaktadır. Yorumcunun beklentisine, duygularına, psikolojisine, yetişme tarzına, kişisel değer yargılarına veya faydasına göre değişen öznellik dışlanmak zorundadır¹¹. Nitekim

⁴ Rüstem Karabatak, “Türk Hukukunda Kanunların Anayasaya Uygun Yorumu”, *Danıştay Dergisi* 94 (1998), 32.

⁵ Mehmet Akif Tutumlu, “Yasanın Yorumunda Gerekçenin Rolü”, *Terazi Hukuk Dergisi* 13 (2018), 124; Turgut Akıntürk, *Medeni Hukuk*, (İstanbul: Beta, 1999), 68.

⁶ Danıştay 4. Dairesi (Danıştay), K. 2021/1335 (2 Mart 2021) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

⁷ Tarık Özbilgen, *Eleştirel Hukuk Başlangıcı Dersleri* (İstanbul: Sulhi Garan, 1976), 415.

⁸ Vecdi Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine* (İstanbul: On İki Levha: 2010), 184.

⁹ Özlem Erişkin, “Yasal Düzenlemenin Yorumu”, *Ankara Barosu Uluslararası Hukuk Kurultayı* (2010), 140.

¹⁰ Ender Ethem Atay, “İdare Hukukuna İlişkin Temel Tespitler ve Bu Hukuk Dalının Belli Başlı Özellikleri”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* XI/1-2 (2017), 512.

¹¹ Ertuğrul Uzun, “Yorumu Hukuktan Kurtarmak”, *Ankara Barosu Dergisi* (2016), 236; Kemal Gözler, “Yorum İlkeleri”, *Kamu Hukukçuları Platformu Toplantısı* (2012), 4-5.

idari yorumda idarenin farklı uygulamalarının kanun önünde eşitlik ilkesi ve hakkaniyet gereği yaratabileceği tehlikeler bertaraf edilerek sübjektifliğin önüne geçilmesi gerekmektedir. İdari teşkilatta yer alan her idarenin kanun hükmünü yorumlarken farklı, keyfi ve öngörülemez uygulamalara yer vermemek için adalet, hakkaniyet, insan onuruna saygı, ayrımcı muamele yasağı, kanun önünde eşitlik, kamu yararı, hukukun üstünlüğü ve nihayetinde hukuk devleti ilkesine başvurması ve yorumunu bu ilke ve değerlerle desteklemesi gerekmektedir. Bu ilke ve değerlerle desteklenen standart ve doğru bir yorumun ortaya konulamaması halinde yorumun sıhhati tartışılmalı olmakla birlikte öngörülemezlik ve belirsizlik nedeniyle vatandaşların devlete duydukları saygı ve güvenin azalması suretiyle hukuk düzenine aykırı bir durumun yaratılması ihtimal dahilindedir.

Hukuk güvenliğinin sağlanması açısından yorum faaliyetine ihtiyatla yaklaşarak akla mantığa uygun, makul, sağlıklı ve saydam yorum gerçekleştirilmesi beklenmektedir. Hukuki belirlilik ve istikrar, öngörülebilirlik, kesinlik ve hukuk güvenliği ilkeleri bu kabulü gerektirmektedir. Hukuki belirliliğin sağlanması aynı zamanda hukuk kuralının uygulanmasında meşruiyet sağlamaktadır. Yorum yöntemleri aracılığıyla düzenli, sistemli, standart, tutarlı, rasyonel ve ideal bir hukuki çözüm ortaya konulmaya çalışılmakta ve bu yolla çözüm yönteminin güvenilir ve denetlenebilir olması sağlanmaktadır. Nitekim yorumun tutarlılığının, güvenilirliğinin ve denetlenebilirliğinin sağlanması için gerekçesi delillerini de ihtiva edecek şekilde ikna edici bir biçimde ortaya konulmak zorundadır. Diğer bir ifadeyle hangi sebeplere dayanarak bu yorum şeklinin isabetli ve elverişli bulunduğu ispat edilmelidir¹². İspat faaliyeti çerçevesinde hakim, yargı kararının gerekçesinde hangi yorum ilkelerine dayanıldığını ve sebeplerini açıklamakta, idare ise idari işlemin gerekçesinde hangi yorum yöntemine hangi sebeplerle başvurulduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda gerek Anayasa Mahkemesi gerek Danıştay ve Yargıtay, kararlarına meşruiyet kazandırmak için yorum yöntemlerini etkin bir biçimde kullanmaktadır. Yüksek yargı kararlarının eleştirisi ve denetiminde bu yorum yöntemleri önemli bir araç işlevi görmektedir. Danıştay, özellikle vergi hukukuna ilişkin uyuşmazlıkların çözümünde yorum yöntemlerini etkin bir biçimde kullanarak kararının gerekçesini şekillendirmektedir. Somut uyuşmazlık özelinde idarenin yorumunu irdeleyip denetleyerek hatalı, yanlış ya da eksik yorumların düzeltilmesine ve ideal olana en yakın, adil ve isabetli çözüme ulaşılmasına katkı sunmaktadır.

Yorumun sıhhati ve saydamlığı için yorum yöntemleri yol gösterici olmakla birlikte hukuk devleti ilkesinin kurumsal yapı ve gereklilikleri ile sistemde mevcut olmasının ve devletin modern çoğulcu devlet kavram ve anlayışının özelliklerini taşımasının da sağlıklı ve amacına uygun bir yorumun temellerini oluşturduğunu gözden uzak tutmamak gerekmektedir¹³. Bu noktada toplumda yaşayan bireylerde devletin kurucu değerlerine ve adalet sistemine duyulan güven ve inancın da yorumun sıhhati açısından ehemmiyet arz ettiği belirtilmelidir.

Bir ustanın takım çantasındaki aletlere benzetilen yorum ilkeleri nasıl ki aletler ustanın arızayı tamir etmesi için zorunlu ise yorum ilkelerinin de hakim veya idare için hukuki uyuşmazlığın çözümünde başvuru başucu kaynakları oldukları değerlendirilmektedir¹⁴. O halde hukuki uyuşmazlığın çözümünde gerektiğinde tüm yorum yöntemlerine başvurulmalıdır. Günümüzde çağdaş hukukçuların tüm yorum öğelerine lafzi, tarihsel, sistematik, anayasal değer yargıları, amaçsal, eşitlik ilkesine ve sosyal realiteye dengeli ve uyumlu bir biçimde yer vermesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır¹⁵. Zira yorum yöntemlerinin eşit değerinde olduğu, birbirlerini tamamladığı ve dengelediği kabul edilmektedir¹⁶. Nitekim Anayasa mahkemesi lafzi yorum yöntemiyle sınırlı kalmayarak amaçsal yorum, tarihsel yorum ve sistematik yorum yöntemlerini de kullanarak anayasanın 70. maddesinde ifade edilen kamu

¹² Ernest Hırş, "Pratik Hukukta İlmi İspat ve Tefsir", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1/2 (1944), 197; Ernest Hırş, *Pratik Hukukta Metod* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1978), 109.

¹³ Ender Ethem Atay, *Hukuk Başlangıcı* (Ankara: Gazi, 2021), 283.

¹⁴ Gözler, "Yorum İlkeleri", 14.

¹⁵ Rona Serozan, *Hukukta Yöntem-Mantık* (İstanbul: Vedat, 2017), 137.

¹⁶ Reinhold Zippelius, *Juristische Methodenlehre* (München: C.H. Beck, 1994), 56.

hizmetine girme hakkının kamu hizmetinde bulunmayı da kapsadığına hükmetmektedir¹⁷. Somut olayın niteliğine uygun düşecek şekilde en ideal ve adil çözümün bulunması için bir yönetim öncelik tanınması gerekebilmekle birlikte tek bir yorum yönteminin mutlak anlamda uygulanması bahse konu olmamalıdır¹⁸. Tek bir yorum yönteminin yeterli bulunmaması halinde kademeli bir usul izlenerek adil ve hakkaniyetli bir sonuç elde edilmesine yönelik çaba gösterilmelidir.

Klasik yorum yöntemleri; lafzi, sistematik, amaçsal ve tarihsel yorum yöntemidir. Anayasanın yorumlanmasında kullanılması gereken yorum yöntemini belirlemede ise anayasadaki değerler sistemi etkili olmaktadır¹⁹.

A. Lafzi yorum yöntemi

Lafzi yorum, hukuku yaratma fonksiyonu ile hukuku uygulama fonksiyonunun birbirinden ayırt edilmesi düşüncesine dayanmaktadır²⁰. Pozitivist hukuk teorisi anlayışını yansıtan bir yorum yöntemidir. Zira hukuksal pozitivizm, yoruma kısıtlı bir işlev yüklemekte ve hukuk normunun yorumunu kanun koyucunun iradesinin somutlaştığı kanun metninde yer alan sözcüklerin dil bilgisi kurallarına uygun bir biçimde anlamlandırılması faaliyeti olarak görerek lafzi (sözel) yorumu benimsemektedir²¹. Lafzi yorum ile hukuki öngörülebilirlik ve belirlilik ilkesinin gerçekleştirilerek keyfiliğin önüne geçileceği değerlendirilmektedir. Kanunun metnine sıkı sıkıya bağlılık esas tutulmaktadır. Amaçsal yorum dışlanmaktadır. Biçimsel hukuk anlayışı yansıtılmaktadır. Hukuksal pozitivizm, kanun metninden ayrılıp sosyal ve ekonomik gerçekler ile etik değerlerin mantık süzgecinden geçirilerek uygulanmasını tehlikeli bulmaktadır. Adalet, hakkaniyet ve dürüstlük gibi soyut kavramlar üzerine bilimin inşa edilemeyeceğini savunmaktadır²². Güncel sosyal ve ekonomik gerçekler ışığında ve etik ilkeler çerçevesinde yorum yapmanın hukukta istikrarsızlığa yol açabileceği endişeleri taşınmaktadır.

Bu yorum yönteminde kanun koyucunun niyeti ve amacı araştırılmaksızın kanun metnine sıkı sıkıya bağlı kalınarak yorum yapılmaktadır. Kanun metnindeki kelimelerin anlamı, kelimelerin birbirleriyle olan ilişkisi, noktalama işaretleri ve dilbilgisi kuralları dikkate alınmaktadır. Kelimelerin cümle içerisindeki dizilimi, noktalama işaretleri, ve-veya bağlaçları gibi bağlaçların kullanımı anlama etki eden faktörler olarak yorumda göz önünde bulundurulmaktadır. Hukuki metnin yorumlanmasında ilk olarak başvuru olan yöntem, doğası gereği lafzi (sözel) yorumdur. Bununla birlikte lafzi yorumun yeterli gelmediği durumlarda başta amaçsal yorum olmak üzere diğer yorum yöntemleri ile desteklenmesi elzemdir. Özellikle ve/veya gibi bağlaçların kullanımında kanun koyucunun yeterli özeni göstermemesi sonucu bu bağlaçların birbirlerinin yerine yanlışlıkla kullanılması, uygulamada kuralın işlevsiz hale gelerek neredeyse uygulama imkanı kalmaması gibi olumsuz neticeler doğurabilmektedir. Bu nedenle ve/veya bağlaçlarının kullanımında lafzi yorumun amaçsal yorum yöntemi ile desteklenmesi önem arz etmektedir²³. Nitekim Danıştay, 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanununun 8. maddesinin 1. fıkrasının j bendinde yer alan “yayın hizmetleri haksız çıkarlara hizmet eden ve haksız rekabete yol açan unsurlar içeremez” düzenlemesine dayalı öngörülen idari para cezasının iptaline ilişkin uyuşmazlıkta, yorum yaparken haksız çıkarlara hizmet etme ve haksız rekabete yol açma şartlarının birlikte aranması halinde kuralın uygulanmasının imkansız hale geleceği ve normun

¹⁷ Anayasa Mahkemesi (AYM), K. 2021/87 (11 Kasım 2021) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

¹⁸ Atay, *Hukuk Başlangıcı*, 311.

¹⁹ Bakır Çağlar, “Anayasa Yargısında Yorum Problemi Karşılaştırmalı Analizin Katkıları”, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi* 5/1-3 (1984), 27.

²⁰ Sururi Aktaş, “Hukukta Yorum Çabaları”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* XV/3-4 (2011), 8.

²¹ Sevtap Metin, *Hukuk Normunun Yorumu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 63-66.

²² Mehmet Yüksel, *Modernite Postmodernite ve Hukuk* (Ankara: Siyasal, 2004), 143.

²³ Mustafa Gürsoy, “Kanunlarımızda Dil ve Anlatım Özensizlikleri -I-: “Ve” Bağlacının Kullanımı”, *Terazi Hukuk Dergisi* 78 (2013), 100.

kendisinden beklenen amacın gerçekleşmeyeceği sonucuna ulaşmaktadır²⁴. Bu nedenle uyuşmazlıkta idari yorumun doğruluğuna kanaat getirilerek kanunda veya idarenin düzenleyici işleminde yer alan “ve” bağlacı “veya” olarak anlaşılıp amaçsal yorum gerçekleştirilerek uygulamaya aktarılmaktadır.

Lafzi yorum gerçekleştirilirken kanunun ilgili hükmünün anlamını ve sınırlarını aşan, yorum adı altında yeni bir hukuk normu öngörülmesi gibi kanun koyucunun iradesinin önüne geçen bir durum kabul edilemez²⁵. Kamu düzenine ilişkin hususlar ihtiva etmesi nedeniyle idare hukukunda yetki kurallarının anlamı ve kapsamı, kanun metnine sıkı sıkıya bağlı kalınarak belirlenmek zorundadır. Yetki kurallarının kanunilik ilkesine tabi olması nedeniyle idare, yalnızca kanunda yetkilendirildiği konularda ve yetkilendirildiği şekilde faaliyette bulunmak zorundadır. İdarenin kanuniliği ilkesi ile bu ilkenin bir sonucu olan yetki kurallarında kıyas yasağı çerçevesinde hareket edilmek zorundadır. Nitekim Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, belediye başkanı seçildikten sonra ticaret yasağı kapsamında belediye başkanının maden işletme ruhsatının idarece feshine yönelik uyuşmazlıkta, Maden Kanunu'nun 6. maddesinin 4. fıkrasında yalnızca memur olanlar için devir mecburiyeti getirildiğinden bu fıkra hükmünün yorum ve kıyas yoluyla memur olmayan belediye başkanı açısından da uygulanmasını, hukukun genel ilkelerine aykırı bulmakla birlikte kanun koyucunun bilinçli bir tercihte bulunduğu ve yoruma yer bırakmadığını da açıkça ortaya koymaktadır²⁶. Yetkinin kötüye kullanılmasının önüne geçebilmek ve keyfiligi önlemek için yasal çerçeve net bir biçimde çizilmekte, kamu gücü karşısında bireyin temel hak ve özgürlükleri korunmak istenmektedir.

İdare hukukunda idarenin yorum yoluyla yetkilendirilmesi mümkün değildir. İdarenin teşkilatı, görev ve yetkilerinin kanunla düzenlenmesi öngörüldüğünden, yetkilendirme ancak kanuna dayanarak yapılabildiğinden idare hukukunda yetkisizlik asıl yetki ise istisnaidir. İstisnai nitelik taşıyan yetki ile ilgili kurallar dar yorumlanır, genişletici yoruma tabi tutulamaz²⁷. Nitekim Danıştay, mevzuatta hayvan yetiştiricileri birliğinin Bakanlık tarafından genel kurul toplantılarına çağırılma yetkisinin bulunduğu ancak planlanan genel kurul toplantılarını süresiz erteleme yetkisinin bulunmadığını belirterek idarenin mevzuatta tanınan yetkisini aşması ve yorum yoluyla yetkisini genişletmesini hukuka aykırı değerlendirmekte ve işlemi iptal etmektedir²⁸. Ceza hukukunda da kanunilik ilkesinin gereği olarak suç ve cezayı düzenleyen normun yorumunda metnine bağlılık esas tutulmaktadır. İdari yaptırımlar açısından da hangi fiillerin idari yaptırım gerektirdiği kanunda açıkça tanımlanmakta ve kıyas yoluyla yaptırım uygulanmasına başvurulmamaktadır.

Danıştay, hukuki uyuşmazlığın çözümünde lafzi yorumun tek başına yetersiz kalması halinde, diğer bir ifadeyle hukuk kuralının katılığı ve kesinliğinin yarattığı sakıncalar nedeniyle adalete ve hakkaniyete aykırı sonuçların önüne geçebilmek için diğer yorum yöntemleriyle desteklenerek sonuca varılması gerektiği yönünde değerlendirmeler yapmaktadır. Nitekim Danıştay, bir kararında “5193 sayılı Optisyenlik Hakkında Kanun amacı, kapsamı ve gerekçesi ile birlikte değerlendirildiğinde, kanunun

²⁴ Danıştay 13. Dairesi (Danıştay), K. 2023/1188 (15 Mart 2023); Aynı doğrultuda bkz. Danıştay 13. Dairesi (Danıştay), K. 2018/1281 (4 Nisan 2018); Danıştay 13. Dairesi (Danıştay), K. 2020/3439 (1 Aralık 2020) (Kararlar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

²⁵ Seyfullah Edis, *Medeni Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1989), 185; Yargıtay Ceza Genel Kurulu, (Yargıtay), K. 1993/100 (19 Nisan 1993): “Yazılı (pozitif) hukuk adı üstünde yazılıdır. Somuttur. Terimin türetildiği Fransızca “poser” mastarı gözetildiğinde “konulmuş” hukuktur. Yargıç, yasal metni bir kişi olarak değil kurum olarak yorumlayacaktır. Herkesin üzerinde birleştiği açık metni yorumlamaya gerek yoktur. İster dilbilimsel, ister ereksel, ister sistematik vb. hangi yöntem kullanılırsa kullanılsın, dögümsel bir etkinlik olan yorumlama, mutlak var olan bir metinden yola çıkmak ve ona anlam vermek demektir. Erkler ayrılığını benimsemiş her demokratik hukuk devletinde bu böyledir. Metne yabancı öğeler, yorumda müdahale edemezler. Çünkü yasalar sözcüklere kazanmışlardır. Bunun nedeni de keyfiligi önlemek ve hukuk güvenliğini sağlamaktır.” (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

²⁶ Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu (Danıştay), K. 2001/1031 (28 Aralık 2001) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

²⁷ Danıştay 11. Dairesi (Danıştay), K. 2007/7759 (5 Kasım 2007); Danıştay 15. Dairesi (Danıştay), K. 2016/214 (25 Ocak 2016) (Kararlar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

²⁸ Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu (Danıştay), K. 2021/1148 (3 Haziran 2021) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

optisyenlik mesleğinin icrası le birlikte optisyenlik müesseselerinin işletilmesi ile ilgili usul ve esasları düzenlediği, optisyenlik müesseselerinin faaliyetlerini de kapsadığı görülmekte, yine kanunun üstün tuttuğu menfaatin yani kanunun gerçek amacının kamu sağlığını korumak olduğu anlaşılmakta, bu üstün tutulan menfaatin korunması amacıyla Kanunun 11. maddesinde kişileri ve toplumu yanıltıcı, paniğe sevk edici, yanlış yönlendirici, benzer nitelikli müesseseler arasında haksız rekabete yol açıcı davranışlarda bulunulmaması amacıyla gerçeğe uymayan reklam yapılmasının yasaklandığı görülmektedir. 11. madde hükmünün sadece lafzının ölçü alınması suretiyle, yalnızca optisyenleri kapsadığı, müesseselerin bu madde kapsamında olmadığı yönünde yorum yapmak, optisyenlik faaliyetinin gerçekleştirildiği optik müesseselerini bu yasak kapsamından çıkarmak anlamına gelecektir ki, Kanun amacı ile birlikte bir bütün halinde yorumlandığında bu yorum eksik bir yorum olarak kalacaktır”²⁹ şeklinde değerlendirme yaparak lafzi yorumun amaçsal (gai) yorumla desteklenmesi halinde sağlıklı, adil ve doğru bir sonuca varılabileceğini ortaya koymaktadır.

Danıştay, kamu ihale mevzuatının uygulanmasına yönelik uyuşmazlıklarda esas itibarıyla lafzi yorum yöntemini kullanmakla birlikte bazı uyuşmazlıklarda lafzi yorumun ötesine geçerek amaçsal yorumu esas aldığı görülmektedir. Nitekim, idarenin mal veya hizmet alımları ile yapım işlerine ait ihalelerde temel olarak açık ihale ve belli istekliler arasında ihale usulünün uygulanması gerektiğini, doğrudan temin yöntemine başvurulurken ise kanunda öngörülen özel hallerin ne şekilde gerçekleştiğinin gerekçeleriyle birlikte ortaya konulması ve genişletici yorumdan kaçınılarak, şekil şartlarına sıkı sıkıya uyulması gerektiğini ifade etmektedir³⁰. 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu’nun 21/b³¹ maddesi uyarınca pazarlık usulü ile gerçekleştirilen ihalenin iptali istemiyle açılan davada ise, 21/b maddesindeki ivedilikten kastın, sadece ihale sürecinin bir an önce sonuçlandırılması olmadığı, ihale edilen yapım işinin bir an önce bitirilmesi şartının da sağlanması gerektiği, bu bağlamda somut dosyada ihale konusu işin tamamlanma süresinin yaklaşık 500 gün olarak belirlenmiş olması nedeniyle işin ivedilikle gerçekleştirilmesini gerektiren bir durum bulunmadığından ötürü işlemin iptaline karar vermektedir³². Yüksek mahkeme, kararda lafzi yorumun ötesine geçmekte ve normun amacına odaklanarak yorum yoluyla ihale edilen işin bir an önce bitirilmesi şartını da 21/b maddesi kapsamında kabul etmektedir.

B. Amaçsal (Gai) yorum yöntemi

Doğal hukuk teorisi anlayışını yansıtan bir yorum yöntemidir. Doğal hukuk teorisine göre, yorum yapılırken etik değerler mantık süzgecinden geçirilerek uygulamaya konulmalıdır. Özellikle insan onuru, adalet, hakkaniyet ve eşitlik gibi evrensel düzeyde insanlığın değer ölçülerinden kabul edilen hukukun genel ilkeleri yorumda dikkate alınmalıdır. Hukukun adaleti tesis etme amacından yola çıkılarak adalet ve hakkaniyetle bağdaşmayan lafzi yorumdan kaçınılmalı, adaleti tesise en yakın çözümü meydana getirmeye çalışılmalıdır³³. Etik değerler çerçevesinde yapılan rasyonel yorum ile, metne sıkı sıkıya bağlılığın önüne geçilmekte ve hukukun gerçek gayesi ortaya konulmaktadır. Hukuk kuralının meşruiyeti de etik değerlere bağlılıkla sağlanmaktadır. Hukuk kaynaklarının yorumunda etik değerlerin yol göstericiliğinden yararlanılmaktadır.

İdare hukukunda kamu gücü kullanma yetkisiyle donatılmış tek yanlı iradesi ile hukuki sonuç ortaya koyan idare ile birey karşı karşıya geldiğinden kamu yararı amacına ulaşılması ve adaletin tesisi son derece önemlidir. Somut olayın şartları ve spesifik durumu değerlendirilerek adaletin gereklerine uygun bir çözüm geliştirilmesi için hakkaniyet adı verilen iyileştirme aracı kullanılmalıdır. Diğer bir

²⁹ Danıştay 15. Dairesi (Danıştay), K. 2017/5094 (3 Ekim 2017) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

³⁰ Danıştay 13. Dairesi (Danıştay), K. 2014/1116 (21 Mart 2014) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

³¹ 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu m. 21/b: (Pazarlık usulü ile ihale yapılabilecek haller): “Doğal afetler, salgın hastalıklar, can veya mal tehlikesi gibi ani ve beklenmeyen veya yapım tekniği açısından özellik arz eden veya yapı veya can ve mal güvenliğinin sağlanması açısından ivedilikle yapılması gerekliliği idarece belirlenen hallerde veyahut idare tarafından önceden öngörülemez olayların ortaya çıkması üzerine ihalenin ivedi olarak yapılmasının zorunlu olması”

³² Danıştay 13. Dairesi (Danıştay), K. 2022/98 (18 Ocak 2022) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

³³ Niyazi Öktem, “Hukukta Sosyolojik ve Teleolojik Yorum”, *Ankara Barosu Uluslararası Hukuk Kurultayı 2*(2006), 551.

ifadeyle somut olay adaleti sağlanmalıdır. Amaçsal yorum hakkaniyetin sağlanması bakımından önem arz etmektedir. Zira kanunların soyutluğu ve genelliği nedeniyle lafzi yorumun uyumsuzlukların çözümünde yetersiz kalması karşısında somut olaya özgü şartların değerlendirilerek hakkaniyete uygun çözümler üretilmesi adaletin tesisi ve kamu yararının gerçekleştirilmesi için zorunlu görünmektedir. Nitekim Danıştay, intibak hesabında kanun koyucunun amacına odaklanarak “özel okul” ibaresini dershaneleri de içine alacak şekilde geniş yorumlamakta ve idarenin intibak değerlendirmesinde ilgilinin 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu m. 36/C-5 uyarınca özel okulda değil, özel öğretim kurumu niteliğinde olan dershanede geçen çalışma sürelerinin hesaba katılmamasına yönelik işlemini iptal etmektedir³⁴.

Amaçsal yorum yöntemine göre lafzi yorumun yeterli gelmediği bir zeminde kanun koyucunun amacının ve gerekçesinin araştırılması ve buna göre kanunun yorumlanması gerekmektedir. Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kurulu'nun bir kararına göre, “kanunun yorumu, kanun metninin anlamı ve ruhudur. Bu ruh, kanun kuralının izlediği gayeden çıkarılır. Buna amaçsal (gai) yorum ve kanun kuralının amacına göre yorumu denilir. Bir kanun hükmünün, kanunun konuluş amacına aykırı bir sonuç doğuracak şekilde yorumlanması, hukuk ilkelerine ve kanunun hem sözü ile hem de özü ile uygulanmasını öngören Medeni Kanun'un 1. maddesine uygun düşmez”³⁵. Danıştay da bir kararında “idare hukuku içtihadı bir hukuk dalı olup, yasa kurallarının ve buna dayalı alt düzenlemelerin; hukuk ve hakkaniyete uygun sonuçlar doğurması amacı doğrultusunda amaçsal yoruma tabi tutulması mümkündür. Kanunların, anayasa ve hukukun genel ilkelerinin amacına uygun bir şekilde yorumlanması hukuki yorum yöntemlerinden birisidir”³⁶ diyerek amaçsal yoruma değinmektedir.

Amaçsal yorumun hedefi, yorum için yorum yapmak değil toplum için yorum yapmaktır³⁷. Bu hedef doğrultusunda varılacak sonuç da sosyal hayatta geniş bir meşruluk temeli kazanmaktadır³⁸. Dinamik bir yorum tarzıdır. Hukuk kuralının zamanın çağdaş ve güncel koşullarına ayak uydurmasının sağlanması bağlamında dönüştürme ve uyarılma yöntemleri kullanılarak kuralın taşıdığı anlamın içeriği biçimlendirilmektedir³⁹. Bu şekilde hukuk durağanlıktan kurtulmakta ve ortaya çıkan yeni ihtiyaç ve beklentilere cevap verebilmektedir.

Amaçsal yorum, kanun metninin anlamının değiştirilmesi, mevcut anlamının kaldırılması veya kanunun genel yapısının bozulması şeklinde gerçekleştirilemez⁴⁰. Zira bu doğrultuda icra edilecek yorum, kuvvetler ayrılığı ilkesine ters düşme tehlikesini ve yorumcunun keyfiliğini bünyesinde barındırmaktadır. Amaçsal yorumda sınırın aşılması ve kanun koyucunun yerinin alınması, devletin anayasal sisteminin bozulması ve egemenlik yetkisinin sorgulanması gibi bir tehlikeyi de beraberinde getirmektedir. Kamu hukukunda ve özellikle anayasa yargısı ve idari yargıda hakimin yorumunun hukukilik denetim işlevindeki yorumun kapsamını aşip siyasi tercihlerin yerinde olup olmadığı noktasına ulaşması gibi bir sonuç ortaya çıkmamalıdır⁴¹. Bu nedenle yorumda kritik çizgiyi geçmemek için mahkemelerin amaçsal yorum ahlakı geliştirdikleri ifade edilmektedir⁴².

³⁴ Danıştay 5. Dairesi (Danıştay), K. 2000/541 (16 Şubat 2000); Aynı doğrultuda karar için bkz. Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu (Danıştay), K. 1995/728 (20 Ekim 1995) (Kararlar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

³⁵ Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kurulu (Yargıtay), K. 1997/1 (22 Şubat 1997) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

³⁶ Danıştay 8. Dairesi (Danıştay), K. 2020/6099 (29 Aralık 2020) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

³⁷ Yunus Vehbi Yavuz, “Maksadi Yorum”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 8 (2006), 51.

³⁸ Öner Eyrenci, “Anayasanın Yorumlanması Yöntemlerine Genel Bir Bakış”, *Amme İdaresi Dergisi* 14 (1981), 48.

³⁹ Celal Erkut, *Hukuka Uygunluk Bloku (İdare Hukukunda Hukukun Genel Prensipleri Teorisi)* (Ankara: Danıştay, 2016), 30.

⁴⁰ Abdullah Demir, *Hukuk Metodolojisi* (Ankara: Astana, 2016), 178.

⁴¹ Atay, *Hukuk Başlangıcı*, 294.

⁴² Yılmaz Aliefendioğlu, “Anayasal Yargıda Yorum”, *Amme İdaresi Dergisi* 28/3 (1995), 5. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM), K. 1990/1 (5 Temmuz 1991): “Hakim kanun boşluğunu doldururken hiçbir zaman kanun koyucu sıfatıyla genel, objektif, soyut ve gayri şahsi kural koyma yoluna gitmeyecektir. Kanunda bulunan boşluğu önüne gelen uyumsuzluğa hasren dolduracaktır. Bu işlevini, önce yasanın kuralını amaçsal yöntemle yorumlayarak, buna karşın kuralı olguya uygulayamaz ise boşluğu kural koyup doldurmak suretiyle yerine getirecektir.” Kararda amaçsal yorumun sınırları belirlenmekle birlikte

Amaçsal yorumda metne bağlı kalarak kanun koyucunun amacının araştırılması ve kanunun pratik gerekliliğinin tespit edilmesi gerekmektedir⁴³. Diğer bir ifadeyle, amaçsal yorumda hukuk normunda öngörülen düzenlemenin getirilme sebebi ve koşullarının göz önünde bulundurulmasıyla norma anlam kazandırılmaktadır⁴⁴. Kanun koyucunun amacının araştırılması noktasında kanunun gerekçesi önemli bir kaynak işlevi görmektedir⁴⁵. Kanuna sadakatin bir gereği olarak kanunun anlamının aydınlatılmasına katkı sağlayan gerekçedeki açıklamalar amaçsal yorumda dikkate alınmalıdır⁴⁶. Kanunun uygulandığı zamanın gerekliliklerine ve modern güncel ihtiyaçlarına göre kazandığı anlam esas alınmaktadır⁴⁷. Bu nedenle doktrinde amaçsal yoruma “zamana göre (güncel) objektif yorum” denildiği de görülmektedir⁴⁸.

Amaçsal yorum yapılırken adil bir çözüm elde edilmesi için menfaatler dengesi gözetilerek bir menfaat diğeri karşısında üstün tutulmaktadır⁴⁹. Menfaatler arasındaki çatışmada kanunun özüne temas edilip, amacı ve işlevi esas alınarak korunan hukuki değer çerçevesinde bir seçim yapılmaktadır. Nitekim Yargıtay Hukuk Genel Kurulu bir kararında “amaca bağlı yorum, çıkarlar dengesine ağırlık tanıyan bir yorum yöntemidir. Her yasa toplumsal yaşamdaki çeşitli kurum ve ilişkileri düzenlerken karşılıklı çatışan çıkarlardan birini daha çok korumak ister. İşte yasanın dayandığı temel ilkeyi ve amacı araştırılıp ortaya çıkarmak gerekir. Bu işlem yapılırken de toplumun o anda sahip olduğu güncel olan gereksinimler, gerekçeler, değer yargıları, olayın özellikleri göz önünde tutularak bir sonuca varmaya çalışılır. Yasalara anlam verilirken toplumsal değişme ve ilerlemeler ihmal edilmemelidir”⁵⁰ diyerek amaçsal yorumun önemini ortaya koymaktadır.

İdare hukukunda kamu yararını gerçekleştirmeyi amaç edinen idarenin tabi tutulduğu hukuk kurallarında daha çok idarenin yetkilerini düzenleyen, kamu hizmetlerinin işleyiş usulünü ve ayrıcalıklarını belirleyen, idari teşkilatı ve faaliyetlerini ortaya koyan kurallar yer aldığından idarecilere hitap ettikleri ve kamu yararı ile bireysel yararın çatışması halinde tatbik edilecek maddi hukuk kuralları içermedikleri ifade edilmektedir⁵¹. Bununla birlikte günümüzde özellikle vergi hukukunda yer alan düzenlemeler kamu yararı ile bireysel yararın çatışmasını çözümlenmeyi ve karşılıklı yararları bağdaştırmayı amaçlayan hükümlerden oluşmaktadır. Bu hukuki düzenlemeler, vergi yükümlülüğünü ortaya koyan idare ile vergi yükümlüsü mükelleflerin haklarını karşılıklı olarak korumaktadır. Sürekli değişen ve gelişen ekonomik hayatın ihtiyaçlarına cevap verilebilmesi ve vergi yükümlülüğünü ortaya koyan idare ile vergi yükümlüsünün karşılıklı menfaatlerinin dengelenmesi için vergi hukukunda amaçsal yoruma özel önem atfedilmektedir⁵².

Kamu gücü kullanma yetkisiyle donatılmış idare edenlerin yetkileri karşısında idare edilenlerin temel hak ve özgürlüklerini düzenleyen kurallar veya soyut ve muğlak kavramlar ile idareye yetki veren kurallar amaçsal yorumu idare hukukunda önemli hale getirmektedir. Özellikle kamu yararı, kamu düzeni, genel sağlığın korunması gibi soyut, muğlak ve belirsiz kavramların yorum yoluyla içeriğinin somutlaştırılmasında amaçsal yorum önem kazanmaktadır. Temel hak ve özgürlüklere sınırlama

hakimin hukuk yaratma işlevi de ortaya konulmaktadır. Ayrıntılı bilgi ve eleştiri için bkz. Erkut, *Hukuka Uygunluk Bloku*, 35-36.

⁴³ Bertil Emrah Oder, *Anayasa Yargısında Yorum Yöntemleri* (İstanbul: Beta, 2010), 103.

⁴⁴ Anayasa Mahkemesi (AYM), K. 2020/31 (12 Haziran 2020) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

⁴⁵ Tutumlu, “Yasanın Yorumunda Gerekçenin Rolü”, 125.

⁴⁶ Tutumlu, “Yasanın Yorumunda Gerekçenin Rolü”, 134. Özellikle kanuni değişiklik söz konusu ise gerekçede kanun değişikliğinin sebebi, meydana getirilme amacı, mukayeseli hukuktaki benzer düzenlemeler ve değişiklik öncesi düzenlemenin uygulamada aksayan yönleri mufassal bir biçimde açıklanmaktadır.

⁴⁷ Vecdi Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine* (İstanbul: On İki Levha, 2010), 189.

⁴⁸ Aktaş, “Hukukta Yorum Çabaları”, 16.

⁴⁹ Asım Kaya, “Amaçsal Yorum”, *Ankara Barosu Dergisi* 4 (2014), 368.

⁵⁰ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu (Yargıtay), K. 1990/83 (14 Şubat 1990) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

⁵¹ Halim Alperen Çıtak, *İdare Hukukunun İctihadi Karakteri* (İstanbul: On İki Levha, 2020), 96.

⁵² Lütfiye Elmas Kara, *Vergi İdaresi ile Vergi Yargısı Arasındaki Yorum Farklılıkları*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2014), 89.

getiren kavramları veya hukuk normlarını yorumlarken idarenin, varlık amacına, işlevine ve kuralın amacına uygun sonuca ulaştıracak çözüm tarzına odaklanması gerekmektedir. Hukuk normunun amacından uzaklaşarak, onunla bütünleşmeyen ve hatta temel hak ve özgürlükleri ortadan kaldıracak biçimde yorum yapılması mümkün değildir. İdareye takdir yetkisi tanınan bu tür durumlarda, idarenin kanunun gerekçesini ve amacını birlikte değerlendirerek somut olayın şartları doğrultusunda faaliyet yürütmesi beklenmektedir. Her ne kadar bu kavramların çekirdek alanına göre daha geniş olan kenar alanlarının geniş yorumlanması⁵³ gibi bir eğilim söz konusu ise de genişletici yorum yapılmamalı, dar yorum yapılarak kavramların içeriği ve sınırları netleştirilmelidir.

İdare hukukunun tanımı idarenin nihai amacı olan kamu yararı ile bireysel yararın bağdaştırılması ve dengelenmesinden yola çıkılarak yapıldığı için amaçsal yoruma ağırlık verilmesi önem arz etmektedir. Zira idarenin faaliyetlerinde kamu yararının somutlaştırıcısı olarak kamu yararı amacına uygun davranması beklenmektedir. Kamu yararı amacının dışında siyasi, dini, ideolojik veya kişisel eğilimlere göre kanunun anlam ve kapsamı tespit edilemez, yorumu yapılamaz. İdareden kaynaklanan her faaliyet kamu yararını gerçekleştirme amacına yönelmek zorundadır. Zira en başında kanun koyucu kanuni düzenlemeyi gerçekleştirirken kamu yararını tespit ederek söz konusu kamu yararına ulaşılması için idareyi yetkilendirip kullanabileceği vasıtaları tespit etmektedir⁵⁴. Bu nedenle idare, kanunla tayin ve tespit edilen kamu yararı amacıyla hareket etmek zorundadır. Kanun koyucunun tespit ettiği özel amaçtan uzaklaşarak istemediği bir amaca ulaşmaya yarayacak şekilde yorum gerçekleştirilemez. Yorum faaliyetinin gerçekleştirildiği hallerde kamu yararı ile bireyin yararı arasındaki denge kamu yararı aleyhine bozulur ise kamu hizmetlerinin gerekliliklerinin de bu tabloda olumsuz etkilenmesi kaçınılmazdır.

Amaçsal yorum, idare hukukunda sadece maddi hukuk kurallarının yorumunda değil aynı zamanda temel hak ve özgürlüklere sınırlamalar öngören şekli hukuk kurallarının yorumunda da dikkate alınmaktadır. Nitekim Danıştay, idari yargılama usulü kanunundaki süre, ehliyet, menfaat, feragat gibi birçok usul hükmünün idare hukukunun uygulama alanı olan idari yargının kendine özgü özellikleri ve amacı dikkate alınarak yorumlanması gerektiğini belirtmektedir⁵⁵. Bu usul müesseselerinin uygulanmasında katı ve aşırı şekilci nitelikte lafzi yorum yapılarak henüz ilk inceleme aşamasında davanın reddedilmesi ve davacı açısından hak kaybına yol açılması yerine amaçsal yorum yöntemi ile esasa girilerek idarenin hukuka uygunluk sınırları içerisinde kalıp kalmadığı denetlenmektedir. Böylece idari yargı hakimi, kanunun uygulayıcısı konumundan çıkıp kanunun yorumlayıcısı haline gelmekte ve adil ve hakkaniyetli yargılama ilkesine hizmet etmektedir⁵⁶.

Hukukun adaletli bir hukuk düzeni kurma amacına hizmet ettiğini belirten amaçsal yorum, adaletin ve hakkaniyetin tesisi için bazen daraltıcı bazen de genişletici bir biçimde yorumu gerektirmektedir⁵⁷. Kanun koyucunun kanundaki kelimelerin anlamının dar yorumlanması gerektiği konusunda bir amaçla hareket ettiği düşünülüyorsa daraltıcı yorum yapılması gerekmektedir⁵⁸. Bu bağlamda istisna hükümleri ve yasaklayıcı kurallar dar yorumlanmaktadır. Hukuk devletinde özgürlükler esas sınırlamalar ise istisna olduğundan kanunun yorumunda temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması sonucunu doğuracak şekilde genişletici bir yorum yapılamaz. Nitekim Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun 36. maddesinin 7. fıkrası kapsamında yer almayan özel

⁵³ Karl Nastelski, "Unbestimmte Rechtsbegriffe, Generalklauseln und Revision", *GRUR* (1968), 545.

⁵⁴ Pertev Bilgen, *İdare Hukuku Dersleri İdare Hukukuna Giriş* (İstanbul: Filiz, 1999), 239.

⁵⁵ Abdullah Atay, *Bireysel Başvuru Kararlarının İdari Yargıda Usul Kurallarının Yorumuna Etkisi* (İstanbul: On İki Levha, 2021), 12 vd.

⁵⁶ Selami Demirkol, "İdari Yargılamada Hakim Duyarlılığı-Hakkaniyet Odaklı Yargılama Anlayışının Kurumsallaşma Önerisi", *İdare Hukuku ve İdari Yargı Uluslararası Sempozyumu*, 24-26 Mayıs 2021, ISALAJ-2021 Bildiriler Kitabı, (İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2021), 429.

⁵⁷ Öktem, "Hukukta Sosyolojik ve Teleolojik Yorum", 554.

⁵⁸ Merve Burcu Gişi, "İdare Hukukunda Yorum ve İdari Uyuşmazlıkların Çözümünde ve Yorumlanmasında Hukuk Devleti İlkesinin Yeri ve Önemi", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/2 (2016), 219.

muayenehanede gerçekleştirilen çalışma biçiminin genişletici yorumla sınırlama kapsamına alınarak öğretim üyesinin tıpkı vakıf üniversitesi veya özel hastanede çalışan öğretim elemanları gibi idari görevinden alınmasını hukuka aykırı değerlendirmektedir⁵⁹. Çalışma biçimi itibarıyla idari görevlerde bulunamayacak kapsam içerisinde kalmayan öğretim üyesi hakkında kanunun kapsamına giren öğretim üyeleri hakkında uygulanan sınırlandırma getirilmesi kanun koyucunun amacıyla bağdaşmamaktadır.

Mali konularla ilgili yasal düzenlemelerde de Danıştay, mali nitelikteki bir hakkın genişletici yoruma tabi tutulamayacağını belirtmektedir⁶⁰. Nitekim memurların ve diğer kamu görevlilerinin ek göstergelerini düzenleyen kanun hükmünün yorum yoluyla genişletilerek davacının durumuna uygun düşen 2200 ek gösterge yerine 3600 ek gösterge uygulanmasının kabulünün hukuken mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Mali nitelikteki hakkın genişletici yoruma tabi tutulamayacağı gibi mali konularla ilgili mevzuatta yer alan istisna hükümlerinin de verginin yasallığı ilkesi gereği yorum yoluyla genişletilemeyeceği kabul edilmektedir⁶¹.

Yine Danıştay, 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun bazı hükümlerini değiştiren 2766 sayılı Kanun ile sıkıyönetim komutanlarının istemi üzerine bir daha kamu hizmetlerinde çalıştırılmamak üzere görevlerine son verilen kamu personelinin durumuna ilişkin olarak, hukuki uyumsuzluğun çözümünde "bir daha kamu hizmetlerinde çalıştırılmazlar" ibaresinin anlamını yorumlamak için anayasaya uygun yorum başta olmak üzere çeşitli yorum yöntemlerine başvurmuştur. Bu yorum yöntemleri arasında anayasaya uygun yorum ve amaçsal yorum yöntemini ön plana çıkararak "bir daha kamu hizmetlerinde çalıştırılmazlar" ibaresini dar yorumlamaktadır. 2766 sayılı Kanunda yer alan "Bu şekilde işlerine son verilen memurlar, diğer kamu görevlileri ve kamu hizmetlerine görevli işçiler bir daha kamu hizmetlerinde çalıştırılmazlar" hükmünün "bir daha kamu hizmetlerinde çalıştırılmazlar" ibaresinin yorumu sıkıyönetim süresiyle sınırlı bir hüküm olarak değerlendirilmekte ve sadece sıkıyönetim süresinde hukuki sonuç doğuracağı kabul edilmektedir⁶². Sıkıyönetimin dayanağını anayasadan alan geçici bir rejim olduğu, bu niteliği gereği sıkıyönetim idaresince alınan önlemlerin sıkıyönetimin kalkmasıyla birlikte sona erdiğinin kabulünün zorunluluğu üzerinde durulmaktadır. Aksi halde toplumsal gereksinim ve gelişmelerle bağdaşmayan, zamanın ihtiyaçlarına yanıt vermeyen ve adalet duygusunu zedeleyen uygulamaların ortaya çıkma riski üzerinde durulmaktadır. İctihadı birleştirme kararında dar yorum yapılmakta ve anayasaya uygunluk değerlendirmesini de aşan bir kapsamda temel hak ve özgürlüklere yönelik uluslararası sözleşme ve bildirgelere ve hukukun genel ilkelerine uygunluk değerlendirilmesi gerçekleştirilmektedir⁶³.

Yine 7083 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Kabul Edilmesine Dair Kanunun kamu personeline ilişkin tedbirler başlıklı 1. maddesinin 2. fıkrasında yer alan milli güvenliğe karşı tehdit oluşturduğu tespit edilen ve FETÖ/PYD'ye aidiyeti, iltisakı veya örgütle irtibatı olan kamu görevlilerinin görevlerinden çıkarılmaları ve bir daha kamu hizmetinde istihdam edilemeyeceklerine yönelik düzenlemenin kamu görevinden çıkarılıp serbest avukatlık mesleğini ifa etmek isteyenler hakkında uygulanıp uygulanmayacağı noktasında idare ve yargı mercileri tarafından farklı yorumlar gerçekleştirildiği ve hararetli tartışmalar yapıldığı görülmektedir. Anayasa Mahkemesi Tamer MAHMUTOĞLU başvurusunda, ilgilinin baroya kayıt talebinin Türkiye Barolar Birliğince kabulü sonrasında Adalet Bakanlığı'nın açtığı iptal davasının kabulü üzerine ilgilinin baro levhasına yazılmaması nedeniyle yaptığı bireysel başvuruda, özel hayata saygı hakkına değinerek

⁵⁹ Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu (Danıştay), K. 2019/4005 (2 Ekim 2019) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

⁶⁰ Danıştay 12. Dairesi (Danıştay), K. 2020/3785 (18 Kasım 2020) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

⁶¹ Danıştay 9. Dairesi (Danıştay), K. 2012/7621 (26 Kasım 2012); Danıştay 4. Dairesi (Danıştay), K. 2013/10451 (24 Aralık 2013): "Vergilendirme alanında muafiyet ve istisna hükümlerinin yorum yoluyla genişletilmesi veya daraltılması Anayasal güvence ifade eden verginin yasallığı ilkesine aykırı düşeceğinden öngörüldüğü kuralda veya Gelirler Vergisi Kanunu'nda vergiden müstesna tutulmayan, gelirin unsurlarında dahil olan her türlü kazanç ve iradın vergilendirilmesi zorunludur." (Kararlar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

⁶² Danıştay İctihadı Birleştirme Kararı (Danıştay), K. 1989/4 (7 Aralık 1989) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

⁶³ Celal Erkut, "Danıştay'ın "1402'likler" Kararı: Türk Kamu Hukukunun Yüzakı", *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan* (1992), 85.

avukatlığın istihdam boyutuna odaklanıp “avukatlık kural olarak idari hiyerarşiye dahil olmayan serbest bir meslektir. Serbest avukatlığın devletin namına ve hesabına yapılan bir iş olmaması, serbest avukatların baro levhasına kaydolduktan sonra çalışıp çalışmama ve müvekillerini seçme konusunda kural olarak bağımsız olmaları, devletten herhangi bir maaş almamaları, gelirlerinin müvekillerinden aldıkları vekalet ücretinden oluşması, zorunlu müdafilik ve arabuluculuk gibi görevlendirmeler dışında serbest avukatlara devletin mali olarak bir katkısının bulunmaması, müvekilleri ile aralarında sözleşmeden kaynaklanan tüm haklara kendilerinin sahip olmaları, yükümlülüklerle de kendilerinin katlanması” gerekçelerine dayanarak avukatlık mesleğini kamu hizmetinde istihdam edilme yasağı kapsamında görmemektedir⁶⁴. Avukatlık mesleğinin kamu hizmetinde istihdam boyutuyla değerlendirilmesi gibi öngörülebilir olmayan genişletici bir yorum, bilirkişiler gibi kamu hizmeti gerçekleştiren diğer meslek gruplarının da kapsama dahil edilmesi anlamına gelir ki böyle bir durumda bu meslek grubundaki bireylerin ömür boyu sürecek şekilde çalışma özgürlüğünü ortadan kaldıran güvencesiz bir konuma düşmeleri kaçınılmazdır.

Anayasa Mahkemesi konuya ilişkin Mehmet ÇETİNKAYA ve D.K. bireysel başvurusunda da özel hayata saygı hakkına yönelik müdahalenin yasal çerçevesini ortaya koyarak “hak ve özgürlüğü kısıtlayıcı bir kanunun kapsamını genişletici yorum ve uygulamalar, kanun koyucunun getirmedığı bir sınırlandırmanın idari ve yargısal makamlarca ihdas edilmesi sonucunu doğurabilir. Bu açıdan hak ve özgürlükleri sınırlandıran kurallara ilişkin yorum ve uygulamaların kuralın kapsamını genişletici nitelikte olmaması ve öngörülebilir sınırlar içinde kalması önem taşımaktadır. Diğer bir ifadeyle derece mahkemelerinin hak ve özgürlükleri sınırlayıcı kuralların kapsamının geniş yorumlanması hususunda oldukça ihtiyatlı davranması gerekir. Aksi durum keyfi uygulamaların yaygınlaşmasına ve bireylerin kamu otoritelerine karşı güvencesiz bir konuma düşmesine yol açar” gerekçesiyle dar yorum ilkesinin uygulanmasına dikkat çekmektedir⁶⁵.

Kanun koyucunun kanundaki kelimelerin anlamının geniş yorumlanması gerektiği şeklindeki bir amaçla düzenlemeyi yaptığı düşünülüyorsa hüküm geniş yorumlanmaktadır⁶⁶. Örneğin, Anayasanın 10. maddesinde yer alan “herkes” ifadesi, temel hak ve özgürlükler hukuki etkisini en güçlü şekilde gösterecek şekilde geniş yorumlanmalıdır. Nitekim Bolu Belediyesi’nin 2022 yılı gelir tarifesi gereği “evlenecek tarafların her ikisinin de Türk vatandaşı olmaması durumunda nikah ücretinin 100.000,00 TL olarak uygulanmasına ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun 3. maddesinin j fıkrası gereğince Türkiye’de kalmak üzere izin belgesi sahibi olan yabancılar için meskenlerde kullanılan su tarifesi para biriminin ABD doları olarak belirlenmesine” dair düzenlemenin eşitlik ilkesine ve ayrımcılık yasağına aykırı olduğu gerekçesiyle açılan davada Bolu İdare Mahkemesi, Anayasanın 10. maddesinde yer alan “herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir” şeklindeki düzenlemeyi yorumlayarak “herkes” ibaresiyle eşitlik ilkesinden faydalanacak kişi hususunda potansiyel kapsamın sınırlandırılmadığını, anayasa hükmü ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin ayrımcılık yasağına dair hükmü birlikte değerlendirildiğinde, eşitlik ilkesi ile bu ilkenin kapsadığı ayrımcılık yasağının sadece ülke vatandaşları için değil yabancı uyruklular da dahil herkes için kabul gördüğünü ifade etmektedir⁶⁷.

⁶⁴ Anayasa Mahkemesi (AYM), Tamer Mahmutoglu Başvurusu, B. No. 2017/38953, (23 Temmuz 2020). Aynı doğrultuda Danıştay kararı için bkz. Danıştay 8. Dairesi (Danıştay), K. 2014/8567 (12 Kasım 2014): “Avukatlık, sunulan hizmet açısından bir kamu hizmeti, mesleki faaliyet açısından ise bir serbest meslektir. Bu bakımdan mesleğin kendine özgü kuralları bulunduğu avukatlık mesleği Anayasada yapılan kamu görevlisi tanımı içinde de değerlendirilmemektedir. Aksine bir yaklaşımla sadece yürütülen hizmetin kamu hizmeti olmasından hareketle kamu görevlilerinin tabi olduğu kurallara tabi kılınması mesleğin niteliği ve gerekleri ile örtüşmeyecektir.” (Kararlar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

⁶⁵ Anayasa Mahkemesi (AYM), Mehmet Çetinkaya ve D.K. Başvurusu, B. No. 2018/27392, (15 Nisan 2021) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

⁶⁶ Gişi, “İdare Hukukunda Yorum ve İdari Uyuşmazlıkların Çözümünde ve Yorumlanmasında Hukuk Devleti İlkesinin Yeri ve Önemi”, 219.

⁶⁷ Bolu İdare Mahkemesi, K. 2022/566 (24 Mayıs 2022). (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

Danıştay, yurt dışında tedavi olma hakkında 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu gereği devlet memurlarının yararlanıp, devlet memuru olmayan fakat kamu görevi ifa eden Belediye Başkanı'nın yararlandırılmamasına yönelik işlemin iptali davasında "657 sayılı Kanunun ek geçici 6. maddesine tabi olup ek geçici 21. maddesi yoluyla aynı kanunun devlet memurlarına yurt dışında tedavi olma hakkında faydalanma olanağı tanıyan 209. maddesinden belediye memur ve müstahdemleri yararlanabilirken kamu görevi yapan ve belediye personelinin hiyerarşik yönden en üst kademesi olan fakat kanunda açık hüküm olmaması nedeniyle emri altında bulunan personele tanınan sosyal haklardan belediye başkanlarının memur statüsünde sayılmaması sonucu faydalandırılmaması hak ve adalet ilkelerine aykırı düşmektedir. Bu durumun, hukuk kaidelerinin dayanağı olan mantık, kamu yararı ve sosyal hukuk devleti anlayışı ile bağdaştırılması da mümkün değildir" diyerek amaçsal yorum yöntemi ışığında işlemin iptaline yönelik karar vermektedir⁶⁸. Bu kararda Danıştay, anayasa hükümlerini doğrudan doğruya uygulayarak adaletin tesisini sağlamaktadır.

Yine Danıştay, ibadethane kabul edilmesi sonucu cemevlerinin elektrik giderlerinin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından karşılanmasına yönelik uyuşmazlıkta, mevzuat gereği cami ve mescitler dışında bir yeri idarenin ibadethane kabul etmesinin mümkün olmadığı ve elektrik giderlerini ödeyemeyeceği yönündeki itirazı, cemevlerinin çok çeşitli ibadetlere açık alanlar olduğu, herkesin düşünme, vicdan ve din hürriyetine sahip olduğu, kanun önünde eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı gereği toplumun ibadetine açılan ve ücretsiz girilen ibadethanelerin tümünün aydınlatma giderinin Diyanet İşleri Başkanlığınca karşılanmasına gerektiğine hükmederek cemevlerini ibadethane kapsamında yorumlamaktadır⁶⁹. Bu değerlendirmenin yapılmasında 6446 sayılı Kanunun geçici 6. maddesinin⁷⁰ amaçsal yorumunun dikkate alındığı görülmektedir.

C. Sistemik yorum yöntemi

Sistemik yorum yönteminde maddenin kanunda yer aldığı kısım, diğer maddelerle ilişkisi, madde kenar başlığı⁷¹ ve kanunun sistematiği içerisindeki yeri belirleyicidir. Hukuk normları üst üste gelen yığın olmaktan çıkmakta, anlamlı ve tutarlı bir bütün oluşturmakta, böylece normatif bütünlük sağlanmaktadır⁷². Hukuk düzeninin ahenkli bir bütünlük arz etmesi ve çelişmezliği ilkesi gereği normlar hiyerarşisi ilkesinin, yorumda özellikle ve hassasiyetle göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Gerek kanun koyma faaliyetinde gerek hukuk normunun uygulanmasında çelişmezlik ilkesi dikkate alınmak zorundadır⁷³. Bu doğrultuda bir kanun hükmündeki kelimeler bu hükümdeki diğer kelimelerle, kanunun bir hükmü diğer hükümlerle, bir kanuni düzenleme diğer kanuni düzenlemelerle bağdaşacak şekilde yorumlanmalıdır. Normlar hiyerarşisinde yer alan alt normun varlık sebebini ve kapsamını belirleyen üst norma uygun yorumlanması beklenmektedir.

Anayasaya uygun yorum sistemik yorumun özel bir biçimi olarak değerlendirilmektedir⁷⁴. Anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğü prensibi ve anayasaya saygı ilkesi gereğince normlar hiyerarşisinde yer alan tüm normlar anayasaya uygun yorumlanmalıdır. İdare hukukunun temel kaynaklarının başında anayasanın geldiği düşünüldüğünde idare hukukunda yorum faaliyetinde anayasaya uygun yorumun

⁶⁸ Danıştay Dava Daireleri Kurulu (Danıştay), K. 1975/704 (17 Ekim 1975) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

⁶⁹ Danıştay 13. Dairesi (Danıştay), K. 2017/2263 (10 Temmuz 2017) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

⁷⁰ 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu geçici 6. maddesi: "...Toplumun ibadetine açılmış ve ücretsiz girilen ibadethanelere ilişkin aydınlatma giderleri Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesine konulacak ödenekten karşılanır."

⁷¹ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, (Yargıtay), K. 1998/100 (11 Şubat 1998): "Kanun koyucunun maksat ve gayesini anlamak, hükmü açık bir şekilde yorumlamak için kenar başlığına ihtiyaç vardır. Diğer bir söyleyişle, kenar başlığı, kanunun açık fikir silsilesini, anlaşılmasını ve yorumunu kolaylaştıran bir unsurdur. Bu bakımdan, kenar başlığına, metinle uygunluk göstermesi koşulu ile hukuken değer verilebilir. Çelişmesi durumunda açık metne üstünlük tanınmalıdır." (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

⁷² Oder, *Anayasa Yargısında Yorum Yöntemleri*, 56-57.

⁷³ Altan Heper, "Hukukta Yorum Üzerine Bazı Düşünceler", *Ankara Barosu Uluslararası Hukuk Kurultayı* (2010), 104.

⁷⁴ Yasemin Işıktaç-Sevtaç Metin, *Hukuk Metodolojisi* (İstanbul: Filiz, 2021), 199; Bakır Çağlar, "Anayasa Yargısında Yorum Problemi Karşılaştırmalı Analizin Katkıları", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi* 5/1-3 (1984), 30.

yeri ve önemi ortaya çıkmaktadır⁷⁵. Hukuk devletinde anayasal hükümlere aykırı bir yargı yorumu ya da idari yorum geliştirilmesi kabul edilemez. O halde, anayasanın bir hükmü ile ya da ilkeleri ile çelişen ya da bağdaştırılmayan yorumun benimsenmemesi gerekmektedir. Nitekim Danıştay, “bir mevzuat hükmünün birden farklı biçimde yorumlanmasının mümkün olduğu hallerde Anayasa’ya aykırı olan yorumun benimsenmesinden kaçınılması Anayasa’nın üstünlüğü ilkesinin bir gereğidir. Hakimin bir hukuk kuralının anlam ve kapsamını tespit ederken Anayasayı ve anayasal ilkeleri hesaba katmaması Anayasa’nın normlar hiyerarşisinin tepesinde yer almasını anlamsız hale getirir. Bu bağlamda Anayasa kağıt üzerinde kalan bir metin değil yaşayan, hukuk sistemini yönlendiren, her türlü kamusal tasarrufta gözetilmesi gereken hukuki bir belgedir” diyerek anayasaya uygun yorum yönteminin önemine vurgu yapmaktadır⁷⁶. Danıştay yakın tarihli bir kararında, yabancı uyruklu tıpta uzmanlık öğrencilerine döner sermaye gelirinden pay verilmesini öngören açık bir kanun hükmü bulunmadığı gerekçesiyle bu yöndeki başvuruların reddine yönelik uygulamada, anayasal bir görev olarak mevzuatın anayasal ilkeler uyarınca yorumlanması suretiyle Anayasanın 35. maddesinde düzenlenen mülkiyet hakkıyla bağlantılı olarak Anayasa’nın 10. maddesinde güvence altına alınan ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine yönelik Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru kararlarına dayanmakta, işlemin iptaline karar vermekte ve mevzuat hükümlerinin anayasal güvenceler ışığında yorumlanması gereğine dikkat çekmektedir⁷⁷. Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru neticesinde verdiği kararlar da sistematik yorumun özel bir biçimi olan anayasaya uygun yorum yöntemi ile hem temel hak ve özgürlüklerin korunmasına katkı sunmakta hem de adalet ve hakkaniyet düşüncesine hizmet etmektedir. Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru kararları hem idari yargı mercilerine hem de idari yorumu gerçekleştiren idareye bu anlamda kılavuzluk etmektedir.

Kanunların uygulayıcısı konumundaki idarenin de tıpkı idari yargı mercileri gibi anayasaya uygun yorum yöntemini izlemesi gerekmektedir⁷⁸. Kuralın uygulayıcısı konumunda bulunan idarenin anlamlandırma çabası içerisine girerek metni aydınlatması ve açıklaması gerektiğinde, geniş anlamda sistematik yorumu benimseyerek hukukun genel ilkeleri ve anayasal ilkeler çerçevesinde değerler sistemini gözeterek yorum yapması gerekmektedir. Bu durumda, kanunların yorumu hukuk sisteminin genel felsefesiyle tutarlı olmalıdır. Bu bağlamda hukuk devleti ilkesi, dürüstlük ve iyi niyet ilkesi, kanun önünde eşitlik ilkesi, ayrımcılık yasağı, masumiyet karanesi, savunma hakkı, ölçülülük ilkesi gibi hukukun genel ilkeleri idari yargı merciinin yorumunda dikkate alınması gerektiği gibi idarenin yorumunda da dikkate alınmak zorundadır. Hukukun genel ilkeleri ve anayasal ilkelerle bağdaşmayan veya bu ilkelere ters düşen bir yorumun kabul edilebilmesi mümkün değildir.

D. Tarihsel yorum yöntemi

Kanun metninin şüpheye yer bırakmayacak şekilde açık ve net olmadığı hallerde lafzi yorum yönteminin yetersiz kalması nedeniyle tarihsel yorum yöntemine başvurulabilmektedir. Bu yöntemde kanun koyucunun tarihsel yorumu esas alınmaktadır. Kanunun hazırlık çalışmaları, komisyon raporları ve mecliste gerçekleştirilen konuşma ve tartışmalar, verilen önergeler, tutanaklar ve kanunun gerekçesi dikkate alınarak kanun koyma faaliyetinin gerçekleştirildiği zamana gidilmektedir. Bu kuralın getirilmesinin altında yatan tarihsel sebepler irdelenmektedir. Bu bağlamda kuralın tarihi kökenlerine

⁷⁵ Nitekim Danıştay İdari yargılama Usulü Kanununa 2014 yılında eklenen 20/B maddesine göre dava açma süresinin hesaplanmasına ilişkin bir uyuşmazlıkta “Anılan düzenlemenin getiriliş amacına uygun biçimde işlerliğinin sağlanması yanında hukuka uygunluk bloku içinde yer alan temel hakların bu amaçla bağdaşmayacak ya da bu amaç için gerekli ve oranlı olmayan biçimde ihlali sonucunun doğmaması adına “anayasaya uygun yorum yöntemi” ile değerlendirilmesi bir zorunluluk arz etmektedir” diyerek İYUK m. 20/B maddesinin yürürlük tarihi olan 11.09.2014 tarihinden önce gerçekleştirilmiş merkezi sınavlardan kaynaklanan uyuşmazlıklarda, dava açma süreleri bakımından 20/B maddesi hükmü değil genel hükümlerin uygulanacağına hükmetmektedir. Danıştay 12. Dairesi (Danıştay), K. 2015/4698 (9 Eylül 2015) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

⁷⁶ Danıştay 13. Dairesi (Danıştay), K. 2023/480 (8 Şubat 2023) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

⁷⁷ Danıştay 8. Dairesi (Danıştay), K. 2023/2809 (24 Mayıs 2023) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

⁷⁸ Ali Ülkü Azrak, “İdari Yargıda Anayasaya Uygunluk Sorunu”, *Anayasa Yargısı Dergisi* 9/1 (1992), 336.

inilmekte ve nitekim özel hukuktaki birçok hükmün özü ve anlamı Roma Hukuku prensipleri ile açıklığa kavuşturulmaktadır⁷⁹. Yine suçta ve cezada kanunilik ilkesi, aydınlanma çağındaki tarihi köklerine inilerek anlaşılma ve bu suretle hakiki manasına uygun yorumlanmaktadır⁸⁰. Kuralın getirildiği dönemin ihtiyaçları, değer yargıları, gelenekleri ve zamanın ruhu göz önünde bulundurularak yorum yapılmaktadır. Dolayısıyla tarihsel süreç içerisinde ortaya konulan birikimden istifade edilmekte ve hukuki düşünce sağlamlaştırılmaktadır. Bununla birlikte kuralın getirildiği zaman için öngörülen sebepler zamanla ortadan kalkabilmekte, değer yargıları zaman içerisinde değişebilmekte, toplumsal ihtiyaçlar farklılaşabilmekte, buna rağmen kanun farklılaşan ihtiyaçlara cevap vermek durumunda kalmaktadır⁸¹. Salt kanun koyucunun iradesine odaklanarak modern çağın güncel ve dinamik toplumsal ihtiyaçları ve şartları gözetilmeksizin gerçekleştirilen yorum ile güncel toplumsal gelişme ve ilerlemelerin gerisinde kalınarak hukuk devleti ilkesinin gereği olarak kanundan beklenen istikrar, kesinlik ve güvenlik sağlanamamaktadır. Bu nedenle kanun koyucunun iradesi ve bu iradenin ortaya konmasına yönelik kapsamlı ve çok yönlü ön çalışmalar, kanun metninin anlaşılmasında ve amacının ortaya konulmasında bağlayıcılığı ve kesinliği bulunmayan salt yardımcı bir araç niteliğinde kabul edilmektedir⁸².

III. Yorumu Yapan Kaynak Bakımından Yorum Türleri

Hukukun anlam bakımından uygulanmasında kanun koyucunun, bilim dünyasının, hukuk normunun uygulanması noktasında idarenin ve yargı mercilerinin söz sahibi olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda yorumu kim yapar sorusuna verilen cevap, yasama yorumu, yargı yorumu, bilimsel yorum ve idari yorum olmak üzere dört başlığa ayrılmaktadır⁸³.

A. Yasama yorumu

Kanunun kendisini gerçekleştiren kanun koyucu tarafından en doğru ve sağlıklı şekilde yorumlanabileceği düşüncesine dayanmaktadır. Kanun koyucu, kendisinin ihdas ettiği kanuni düzenlemeler ile ilgili uyumsuzlukların çözümünde tüm yargı mercilerini ve idareyi bağlayıcı nitelikte yorum yapmaktadır. Yasama yorumu kanun niteliğinde kabul edilmekle birlikte kanunlardan farklı olmak üzere uygulama zamanı ile sınırlı olarak geçmişe etkililik niteliği taşımaktadır⁸⁴. Türk hukukunda 1924 Anayasasının 26. maddesinde⁸⁵ yasama yorumunun kabul edildiği görülmektedir. Kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırılığı gerekçesiyle 1961 ve 1982 Anayasalarında yasama yorumuna yer verilmemiştir. Zira hem kanun koymak hem de kanunu yorumlamak yetkisi, genel iradenin yanılmazlığı prensibinin bir yansıması olduğundan ve kuvvetler ayrılığı ilkesine ters düştüğünden günümüz çağdaş demokratik hukuk devleti anlayışıyla bağdaşmayan bir yorum türü olduğu kabul edilmektedir⁸⁶. Yasama yorumu, kanun koyucuyu asli işlevinden veya diğer siyasi hedeflerinden alıkoyabileceği

⁷⁹ Vecdi Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1979), 195.

⁸⁰ Münir Orhan Çağır, *Hukuka ve Hukuk İlmine Giriş (Hukuk Başlangıcı Dersleri)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1969), 206.

⁸¹ Henri Capitant, "Kanunun Manasının Tayininde İhzarî Çalışmaların Değeri", Çeviren Hakkı Demirel, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 13/1 (1956), 57.

⁸² Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, 196; Capitant, "Kanunun Manasının Tayininde İhzarî Çalışmaların Değeri", 67.

⁸³ Yeliz Neslihan Akel, "Vergi Hukukunda Yorum", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları* 62. Seri, (2017), 106.

⁸⁴ Rüstem Karabatak, *Hukukun Anlam Bakımından Uygulanması (Yorum ve Nitelendirme)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1996), 34.

⁸⁵ 1924 Anayasası m. 26: "Kanun koymak, kanunlarda değişiklik yapmak, kanunları yorumlamak, kanunları kaldırmak, Devletlerle sözleşme, antlaşma ve barış yapmak, harb ilan etmek, Devletin bütçe ve kesinhesap kanunlarını incelemek ve onamak, para basmak, tekelli ve akçalı yüklenme sözleşmelerini ve imtiyazları onamak ve bozmak, genel ve özel af ilan etmek, cezaları hafifletmek ve değiştirmek, kanun soruşturmalarını ve kanun cezalarını ertelemek, mahkemelerden çıkıp kesinleşen ölüm cezası hükümlerini yerine getirmek gibi görevleri Büyük Millet Meclisi ancak kendisi yapar."

⁸⁶ Atay, *Hukuk Başlangıcı*, 295; İngiliz hukukunda otantik yoruma ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Timothy Endicott, "Otantik Yorum", Çeviren İsmail Köküsarı, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25/2 (2021), 227 vd.

gereğesiyle de eleştirilmektedir⁸⁷. Günümüzde kanunların yorumu bağımsız mahkemeler tarafından gerçekleştirilmektedir.

B. Yargı yorumu

Yorum faaliyeti, günümüzde modern hukuk devletlerinde en çok yargı yorumu şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Zira kanunun uygulanabilmesi için hakim ilk olarak kanunu yorumlamak durumundadır. Dolayısıyla yorum faaliyetinin asli aktörü hakimlerdir. İdari yargıda ise idari yargı hakimi, idarenin kanunları tatbikinin hukuka uygun olup olmadığını denetlemektedir. Diğer bir ifadeyle idari yargı hakimi, idari işlem ya da idari eylem şeklinde ortaya konulan idari yorumu hukuka uygunluk değerlendirmesi çerçevesinde yeniden yorumlamaktadır. Bu özelliğinden ötürü mahkemenin yorum üstüne yorum yaptığı kabul edilmektedir⁸⁸.

İçtihadilik özelliğine sahip idare hukukunda idari yargı mercii yorum yoluyla ilkeler geliştirmektedir. Aynı zamanda kanuni düzenlemeleri güncel modern ihtiyaçlar ve gereklilikler doğrultusunda yorumlayarak kanunlara canlılık ve hayatıyet kazandırmaktadır⁸⁹. Hatta yargı içtihatları, yasa koyucu tarafından dikkate alınarak yasal düzenleme haline getirilmektedir. Yargısal yorum, idareye yön gösterici bir yapıya sahiptir. Zira idari yargı mercileri kendilerine doğrudan hitap eden hukukun genel ilkeleri ve anayasal ilkelere⁹⁰ dayanarak daha üst kavram ve ilkeleri somut uyumsuzluğa uygulamakta, soyut veya belirsiz nitelikteki kanuni düzenlemelere anlam kazandırmaktadır. Dolayısıyla kanunların yorumunda hukukun genel ilkeleri destekleyici bir araç rolü üstlenmektedir⁹¹. Hukukun genel ilkelerinin yargılamada hakim tarafından uygulanması sonucunda, bu ilkeler idare açısından da bağlayıcı bir hukuki değer taşımaktadır.

İçtihadı birleştirme kararı şeklinde yapılan yargı yorumu yargı mercilerini ve idareyi bağlamakta, mahkeme ve idare için emsal içtihat niteliği taşımaktadır. Kanun hükümlerinin yorumlanması suretiyle kabul edilen içtihatların emsal olarak göz önünde bulundurulması, adalettaki eşitlik esaslarının yerine getirilmesi noktasında zorunludur⁹². Yargısal yorumu idarenin dikkatle takip etmesi ve hukuka uygun uygulamalar gerçekleştirmek için içtihadı birleştirme kararına konu olan hukuki düzenlemeyi Danıştay'ın yorumladığı biçimde anlamlandırması gerekmektedir. Diğer yargı kararları açısından da idari yargı kararını uygulamakla yükümlü idare, yargı kararındaki hüküm ve gerekçe kısmı bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğinden ve gerekçede yargı yorumu ortaya konulduğundan idari yorum gerçekleştirirken bu hususu dikkate alması gerekmektedir.

Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru neticesinde verdiği kararlar ve ortaya koyduğu içtihat da idare hukukunda önemli bir kaynaklık vazifesi görmektedir. Bu bağlamda Anayasa Mahkemesi kararlarında ifade edilen hak eksenli yaklaşım, temel hak ve özgürlüklerin esas olması sınırlamaların istisnai nitelikte kabul edilmesi ile özgürlük lehine yorum yapılması esasına dayanmaktadır. Anayasa Mahkemesinin gerek bireysel başvuruda gerekse norm denetiminde temel hak ve özgürlükler odaklı yaklaşımından yola çıkarak mahkemelerin ve idarenin yorumunu hak odaklı yaklaşımı esas alarak anayasal hak ve özgürlüklerin alanını genişletici bir biçimde gerçekleştirmesi gerekmektedir. Nitekim bir bireysel başvuru kararında Anayasa Mahkemesi düşünce açıklamaları nedeniyle kamu görevlileri hakkında

⁸⁷ Endicott, "Otantik Yorum", 229.

⁸⁸ Çıtak, *İdare Hukukunun İçtihadı Karakteri*, 97.

⁸⁹ Zuhâl Bereket, *Hukukun Genel İlkeleri ve Danıştay* (Ankara: Yetkin, 1996), 8.

⁹⁰ Anayasa Mahkemesi (AYM), M.B Başvurusu, B. No. 2018/37392, (23 Temmuz 2020): "Derece mahkemelerinin hukuk kuralını yorumlarken Anayasanın 2. maddesinde düzenlenen ve Cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılan hukuk devleti ilkesini göz önünde bulundurmaları gerekir. Esasen hukuk devleti ilkesi, Anayasanın tüm maddelerinin yorumlanmasında dikkate alınması zorunlu olan bir ilkedir."

⁹¹ Bereket, *Hukukun Genel İlkeleri ve Danıştay*, 9; Aynı doğrultuda bkz. Selda Çağlar, *Hukuk Devletinin Hukuki Belirlilik Üzerinden Değerlendirilmesi* (İstanbul: Beta, 2013), 28.

⁹² Senai Olgaç, "Adaletin Gerçekleştirilmesinde Hakimlerin Ödevleri ve Kanunların Yorumlanması ve İçtihatların Belli Edilmesinde Yargıtay'ın Görevleri", *Yargıtay Yüzüncü Yıldönümü Armağanı* (1968), 113.

verilen disiplin cezalarına ilişkin olarak idarenin ve idarenin hukuka uygunluğunu denetleyen idari yargının subjektif yorumlardan kaçınmaları için belirli standartlar ortaya koymakta ve somut uyuşmazlık özelinde idare ve yargı mercilerinin bu standartları uygulaması beklenmektedir⁹³. Böylece Anayasa Mahkemesi kamu görevlisinin düşünce açıklamalarının mevzuatta öngörülen devlet memurunun vakarına yakışmayan nitelikte bir tutum ve davranış olarak kabul edilip disiplin cezası verilebilmesi için objektif kriterler ortaya koymakta ve idare ve yargı mercilerinin soyut yorumlarını Anayasanın 26. maddesinde ifade edilen ifade özgürlüğünün ihlali olarak değerlendirmektedir.

C. Bilimsel yorum

İlmi tefsir de denilen bilimsel yorum, hukuk ilmi ile uğraşanların gerçekleştirdiği yorumdur. Bilimsel yorum, somut ve kişisel olmayıp teorik ve genel bir nitelik arz etmektedir. Bağlayıcılık karakteri taşımamakla birlikte teorik anlamda ciddi bir birikim içerdiğinden yargı yorumuna ışık tutması itibarıyla değer kazanmaktadır. Nitekim Türk Medeni Kanunu'nun 1. maddesinde yer alan "hakim karar verirken bilimsel görüşlerden ve yargı kararlarından yararlanır" hükmü ile kanun koyucu tarafından hakimlerin hukukun uygulanmasında bilimsel görüşlerden istifade etmesi arzu edilmektedir. Doktrin görüşü, mahkeme kararlarındaki gerekçelerin oluşturulması sürecinde kararın dayanaklarını ortaya koyarken yararlanan destekleyici bilimsel güçtür. Doktrinin analitik bir yaklaşımla konuyu değerlendirmesi ve ciddi bilgi birikimiyle teorik ve genel tarzda çözüm üretmesi, somut uyuşmazlıklarda yargı kararının gerekçesinin şekillenmesi anlamında ciddi bir fayda sağlamaktadır.

D. İdari yorum

İdari yorum doktrinde "idari birimlerin hiyerarşik yapılanması uyarınca hukuk normunu uygulayacak birimlerin arasında yeknesaklığın sağlanabilmesi ve kanun önünde eşitlik ilkesinin hayata geçirilmesinde sorun yaşanmaması için üst hiyerarşik makamların ast makamların uygulayacağı kuralın anlam ve kapsamını düzenleyebilmesi anlayışının sonucu olarak tesis ettikleri düzenleme ve kararlarında gerçekleştirdikleri yorumlardır"⁹⁴. Bu tanımdan hareketle idari yorumda üst hiyerarşik makamlar, ast makamların uygulayacağı kuralın pratikte nasıl anlaşılması ve uygulanması gerektiğini tespit etmektedir. Diğer bir tanıma göre idari yorum, "yetkili idare tarafından kanunun uygulanması amacıyla kanun metnini anlamlandırma faaliyeti"⁹⁵ olarak tanımlanmaktadır.

İdarenin kanunun uygulanmasını gerçekleştirirken kullandığı en önemli yöntemlerden birisi yorumdur. İdare işlevi gerçekleştirilirken, soyut hukuk kuralı somut olaya uygularken sürekli olarak yoruma başvurulmaktadır. Diğer bir ifadeyle, hukuku uygulama yetkisi kapsamında gerçekleştirilen her uygulama aynı zamanda birer yorumdur⁹⁶. İdare, öncelikle mevcut hukuk kuralını yorumlamakta sonra somut olaya uygulamaktadır. Vergi idaresinin vergi mevzuatını uygularken gerçekleştirdiği yorum, mahallin en büyük mülki amirinin görev alanına ilişkin mevzuatı uygularken gerçekleştirdiği yorum, ihaleyi gerçekleştiren idarenin ihale mevzuatını yorumu veya idarenin bünyesinde yer alan itiraz ve inceleme birimlerinin yorumları⁹⁷ bu kapsamda değerlendirilmektedir. İdari yorumun yoğunlaştığı alanı ise, vergi hukuku mevzuatının uygulanması kapsamında idarenin vergilendirme işlemleri oluşturmaktadır.

İdare, kanunların somut olaya uygulanmasını gerçekleştirirken somut olay adaletini tesis etmek, kamu düzeni ve kamu yararı amacına uygun ideal çözümler geliştirmek zorundadır. Kanun önünde eşitlik ilkesinin sağlanması ve uygulamada birliği sağlamak için kanunların uygulanmasını göstermek veya

⁹³ Anayasa Mahkemesi (AYM), Lale Çalıkoğlu Başvurusu, B. No. 2018/36354, (18 Ekim 2022) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

⁹⁴ Atay, *Hukuk Başlangıcı*, 96.

⁹⁵ Oğuz Bandır, "Kabahatler Hukukunda Yorum ve Kıyas", *Kabahatler Hukuku Yazıları -II*, ed. Zeynel T. Kangal (İstanbul: On İki Levha, 2018), 18.

⁹⁶ Mukbil Özyörük, *İdare Hukuku Ders Notları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 1973), 216.

⁹⁷ Ali Naim Sözer, *Hukukta Yöntembilim* (İzmir: Beta, 2020), 33.

emrettiği işleri belirtmek üzere çıkarılan yönetmelik, genelge, tebliğ, yönerge ve sirküler gibi düzenleyici idari işlemler, idarenin yorumunu ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle, düzenleyici idari işlemleri ile idare, kanunun nasıl yorumlanacağını belirlemekte ve bunu uygulama kapsamına giren herkesin önceden öngörebilmesi için objektif ve genel biçimde düzenlemektedir. Böylece hukuki belirsizlik ve öngörülemezlik ortadan kaldırılmaktadır. Düzenleyici idari işlemler yolu ile kanunun yorumlanması faaliyeti belli özelliklere haiz idari makamlarca gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda yönetmelik çıkarma yetkisine, Anayasanın 124. maddesine göre Cumhurbaşkanı, bakanlıklar ve kamu tüzel kişilikleri bulunan idari makamlar sahiptir. Dolayısıyla kanunların nasıl yorumlanacağını belirleyen yönetmelik düzenlemesi ancak anayasada belirtilen Cumhurbaşkanı, bakanlıklar ve kamu tüzel kişiliğine sahip idarelerce gerçekleştirilmektedir. Cumhurbaşkanı, bakanlıklar ve kamu tüzel kişiliğine sahip idareler, genelge, tebliğ, sirküler, ilke kararı ve yönerge gibi adsız düzenleyici işlemler de çıkarmaktadır. Adsız düzenleyici işlemlerdeki idari yorum soyut nitelikte iken birel subjektif işlemlerdeki idari yorum somut nitelik arz etmektedir⁹⁸.

İdari makamların yorumları hiyerarşiye dahil tüm idari merciler açısından bağlayıcı iken vatandaşlar hukuka uygunluk karinesinden yararlanan bu işlemlere karşı yargı yoluna başvurma hakkına sahiptir. Hukuka uygunluk karinesinden yararlanan düzenleyici idari işlem, yargı mercii tarafından iptal edilinceye ya da idarece geri alınıp kaldırılıncaya kadar uygulanmaya devam etmektedir. Kanuni düzenlemenin idarece tereddüde düşülerek yanlış veya hatalı bir biçimde yorumlanması ile ya da idarenin takdir yetkisine dayandırılarak keyfi ve eşitlik ilkesine aykırı uygulamalara yol açacak biçimde yorumlanması ile bir düzenleyici işlem ihdas edilmesi halinde ortaya konulan düzenleyici idari işlem hukuka aykırıdır. Bu durumlarda idari yargı mercilerince düzenleyici işlemin iptali gerekmektedir.

Diğer taraftan kanun hükmünün yorum hatası ile uygulama alanının genişletilmesi, uygulama alanına girmeyen hukuk sülhelerine uygulanması halinde de ortaya çıkan birel idari işlemin hukuka aykırılığı gündeme gelmektedir. Nitekim davacı ilköğretim müfettişinin Devlet Memurları Kanunu 36. maddesi uyarınca bir derece verilmesi yolundaki başvurusunun reddine ilişkin uyuşmazlıkta Danıştay, "Devlet Memurları Kanunu 36. maddesinin Ortak Hükümler bölümünün A bendinin 11. fıkrasının kapsamına aldığı memurları tek tek belirtmek suretiyle sınırlayıcı bir düzenleme getirmiş olduğu, ilköğretim müfettişliği unvanının fıkra da sayılanlar arasında yer almadığı ve fıkranın yorum yoluyla kapsamının genişletilmesine elverişli bir içerik taşımadığı gerekçesiyle ilköğretim müfettişlerinin Bakanlık müfettişlerine benzediğinden hareketle fıkra kapsamına alınmasını hukuka aykırı değerlendirmektedir⁹⁹.

İdari yorumun çerçevesini ve sınırlarını idarenin kanuniliği ilkesi belirlemektedir. Bu nedenle kanuni idare ilkesi göz önünde bulundurularak idari yorum gerçekleştirilmek zorundadır. İdarenin kanuniliği ilkesi, idarenin kuruluş ve görevlerinin kanuna dayanması ve idarenin kanuna saygılı davranması şeklinde izah edilmektedir. İdarenin örgütlenmesi ve faaliyetlerini yürütmesinin şartını ve sınırını idarenin kanuniliği oluşturmaktadır¹⁰⁰. Dolayısıyla idari yorumda, kanunun göz önünde bulundurulması ve kanuna saygı gösterilmesi gerekmektedir. Bu durumda kanun koyucunun iradesini ortaya koyduğu kanunun içermediği bir anlamı metne yüklemek veya kanunun metnine kendi anlamının ötesine geçen bir anlam yüklemek hukuka uygun idari yorum olarak düşünülemez. Diğer bir ifadeyle, kanuni sınırlar dahilinde kalmadan kanunun içermediği bir anlama yönelik ya da var olan anlamı aşacak şekilde keyfi yorum yaparak idarenin kendisini yetkilendirmesi hukuk devletinde kabul edilemez. Bu durum en başta hukuk devletinde kuvvetler ayrılığı ilkesinin bir gereği olarak yasama organının icra ettiği kanun koyma faaliyetine ve kanuna duyulan saygının bir gereğidir.

⁹⁸ Atay, *Hukuk Başlangıcı*, 296.

⁹⁹ Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu (Danıştay), K. 1994/599 (27 Ekim 1994) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

¹⁰⁰ Ender Ethem Atay, *İdare Hukuku* (Ankara: Turhan, 2021), 140.

IV. İdari Yorumda Göz Önünde Bulundurulması Gereken Temel İlkeler

İdari yorumda göz önünde bulundurulması gereken ilkelerden söz etmeden önce sıhhatli, adil ve doğru yorum yapılabilmesi noktasında hukuk sistemlerinin geliştirdiği yaklaşım tarzlarından söz etmek gerekmektedir. Zira hukuk sistemleri adil, isabetli, hukuka uygun idari yorum gerçekleştirilmesi için idarenin yaklaşım ve anlayış tarzını değerlendirerek belli ilkeler çerçevesinde hareket etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Anglosakson hukukunda iyiniyetli idare kavramı ön plana çıkarken Kıta Avrupası hukuk sisteminde idarenin objektifliği ilkesi ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte bu iki ilke etrafında çizilen çerçevenin birbirlerine yakınlık ve benzerlik gösterdiği gözlemlenmektedir.

Anglosakson hukukunda iyiniyetli idare kavramından kastedilen, yorumu gerçekleştiren idarenin iyiniyetli ve makul olması gereğidir. Kanun metni ya da sözleşme¹⁰¹ gibi hukuki metinlerin yorumunda idari yorumun çerçevesini iyi niyet kavramı çizmektedir. Makul bir idare, normun konu ve amacından sapmadan, normu bağlamından koparmadan dürüstlük kuralına uygun bir biçimde iyi niyetle norma anlam kazandırmaktadır. İdarenin takdir yetkisinin kullanılmasında kamu yararı amacı çerçevesinde iyi niyete dayanılıp dayanılmadığı idari yargı mercileri tarafından denetlenmektedir¹⁰². Hukuk devletinde idarenin tüm faaliyetlerinde düzenleme ve uygulamalarını adalet, hakkaniyet, eşitlik ve kamu yararı amacı gibi evrensel nitelikteki ilkelere bağlı kalarak hukuka uygun gerçekleştirdiği varsayılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, hukuka uygunluk karinesi kabul edilmektedir. İdarenin kanunun bağlamından çıkarılmayacak, kanunun amacıyla tezat oluşturacak, zorlama yoluyla kanunun anlamını aşacak, kişisel dünya görüşünü esas alan veya gerçeklikle bağdaşmayan bir yorum gerçekleştirmesi ve uygulamaya koyması iyi niyet ilkesinden uzaklaşmış ve keyfiliğe izin verildiğini göstermektedir. Yine idarenin kanun koyucunun gerçek iradesini dikkate almaksızın menfaatler dengesini bir taraf lehine bozması adalet ve eşitlik ilkesine uygun olmadığı gibi iyiniyetli bir yaklaşım da değildir. İyi niyetten ve dürüstlük ilkesinden uzaklaşıp kanunun metni aşılarak veya anlamı tamamen değiştirilerek öngörülemez nitelikte yorum yapılması, yorum ihlalinin en ağır biçimi olarak göze çarpmaktadır¹⁰³. Bu bağlamda kanunun siyasi, ideolojik veya kişisel amaçlarla yorumlanması, yorumda dürüstlük ilkesine riayet edilmediğini açıkça göstermektedir.

Kıta Avrupası hukuk sisteminde ise, hukuki düzenlemenin herkes için aynı anlama gelebilecek şekilde objektif anlamına odaklanılarak idari yorum yapılması gerekmektedir. Böylece subjektif değerlendirmelere saplanması ve ön yargıların ön plana çıkmasından uzaklaşmakta, yorumda keyfiliğin ve temel hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesinin önüne geçilmektedir. Uygulama birliği ve tutarlılığı sağlanarak belirsizlik ortadan kaldırılmakta ve böylece hukuk güvenliği gerçekleştirilmektedir. İdarenin objektifliği prensibi ışığında hukuk normunu yorumlarken normun bağlamı, konu ve amacı ışığında tüm yorum yöntemleri dengeli ve birbirini tamamlayıcı bir biçimde kullanılarak en ideal, objektif, makul ve isabetli sonuç elde edilmeye çalışılmalıdır. İdari işlevin, kamu yararı, kamu düzeni ve kamu hizmetinin gereklilikleri çerçevesinde şekillendiği değerlendirildiğinde yorumun objektifliğini tayinde idarenin işlevinin belirleyici rolü de görülmektedir. İdari işlevin teknik gerekliliklerine uygun düşmeyecek şekilde siyasi iradenin görüşlerinin benimsenerek yorum olarak

¹⁰¹ Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 31. maddesine göre bir uluslararası antlaşma, bağlamı içerisinde konu ve amacı ışığında olağan anlama uygun şekilde iyi niyetle yorumlanmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Nur Şarbak, *Uluslararası Hukukta Yorum ve Uluslararası Hukukun Ulusal Mahkemelerde Yorumlanması*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2018), 41 vd. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümlerinin onu işlevsel ve etkili kılacak şekilde yorumlanması ve uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır. Nitekim El-Dulimi ve Montana Management İsviçre kararında iç hukukun yorumlanması ve uygulanmasında ulusal otoritelerin geniş takdir yetkisinin olduğu alanlarda dahi keyfilik yasağı yönünden değerlendirme yapmıştır.

¹⁰² Uğur Mumcu, "İngiliz Hukukunda Ultra Vires Kavramı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 27/1 (1970), 63; Aynı doğrultuda bkz. Paul Craig, "Ultra Vires and the Foundations of Judicial Review", *The Cambridge Law Journal* 57/1 (1998), 63-90.

¹⁰³ Karabatak, *Hukukun Anlam Bakımından Uygulanması (Yorum ve Nitelendirme)*, 27.

uygulamaya yansıtılması idarenin objektifliği ilkesinden sapıldığını ortaya koymaktadır. Subjektif değer yargıları dikkate alınarak, önyargılarla veya tarafsızlık ilkesine riayet edilmeksizin yapılan idari yorum, kanunun öngörülebilirliği ve belirliliği ilkesine de zarar vermekte, öngörülebilir bir idari yorumun bulunmayışı ise temel hak ve özgürlüklerin keyfi bir biçimde ihlal edilmesi sonucunu doğurabilmektedir. O halde, hukuk normu yorumlanırken idare kamu hizmetinin teknik gerekliliklerinin yerine ikame edilen hukuk dışı faktörlerden uzaklaşarak, hukuk devletinin adalet, eşitlik, tarafsızlık, ölçülülük ve şeffaflık gibi temel ilkeleri çerçevesinde hareket etmeli ve norma objektif anlam kazandırmalıdır¹⁰⁴. İdare, benzer durumlara ilişkin önceden gerçekleştirdiği, istikrar kazanan standart yorum ve uygulamaları göz önünde bulundurarak tutarlılık, inandırıcılık, saydamlık ve öngörülebilirlik noktasında da hassas davranmalıdır.

İdari yorumun sıhhati açısından idarenin yaklaşım tarzının önemini ortaya koyduktan sonra Danıştay kararları ışığında idari yorumda hangi temel ilkelerin göz önünde bulundurulduğunu değerlendirmek gerekmektedir. Yorumun akıl yürütme faaliyeti olduğu düşünüldüğünde evleviyet kuralı, aksi ile kanıt ve kıyas gibi mantık kurallarından istifade edilmesi gereği de hatırdta tutulmalıdır¹⁰⁵.

Hukuk kuralına anlam verirken öncelikle yorum yapılan ilgili hukuk dalının özellikleri, niteliği ve genel geçer ilkeleri dikkate alınmalıdır. Nitekim Yargıtay Hukuk Genel Kurulu bir kararında; "...Medeni hukukta yorum ceza hukukundan farklıdır. TMK 1. maddesine göre kanun, sözüyle ve özüyle değindiği bütün konularda uygulanır. Kanunun yorumunda, kanun metninin anlam ve ruhu-özü önemlidir. Bu ruh, kanun kuralının izlediği gayeden çıkarılır. Buna amaçsal (gai) yorum ve kanun kuralının amacına göre yorum denir. Bir kanun hükmünün konuluş amacına aykırı bir sonuç doğuracak şekilde yorumlanması hukuk ilkelerine ve kanunun hem sözü hem de özü ile uygulanmasını öngören TMK'nin 1. maddesine uygun düşmez"¹⁰⁶ diyerek bu hususu vurgulamaktadır. Nitekim bir kanun hükmünün anlamının tespitinde şüphe bulunması halinde iş hukukunda işçi lehine yorum ilkesi¹⁰⁷, sosyal güvenlik hukukunda sigortalı lehine yorum ilkesi ağırlık kazanmakta, kamu hukuku disiplinlerinden ceza hukukunda ise yorum yapılırken suçta ve cezada kanunilik ilkesi, kıyas yasağı¹⁰⁸ ile anayasa hukukunda şüphe halinde temel hak ve özgürlüğü genişletici bir yorum çerçevesinde hareket edilmektedir.

Kamu hukuku disiplinlerinden idare hukukunda hukuk normunun anlamlandırılmasında normun tabii olduğu idare hukukunun özellikleri ve ilkeleri dikkate alınarak yorum yapılması gerekmektedir. İdare hukuku, kamu yararı ile bireyin temel hak ve özgürlüklerini birbirlerine uyumlaştırmayı, dengelemeyi amaçlamaktadır¹⁰⁹. Kamu gücünün kendisini somut bir biçimde yoğun olarak gösterdiği idare hukuku sahasında bu gücün keyfi ve kötüye kullanımının önüne geçmek için bireyin temel hak ve özgürlüklerinin tanınması ve güvence altına alınması meselesi son derece önemlidir. Bu bağlamda temel hak ve özgürlükleri sınırlandıran kanun hükümlerinin yorum ve uygulanmasında idarenin dar yorum yapması, kuralın kapsamını kıyas yoluyla genişletmemesi ve öngörülebilir sınırlar içerisinde kalması gerektiğini vurgulamak gerekmektedir. Zira temel hak ve özgürlükleri sınırlandıran kanun hükmü

¹⁰⁴ Çeviren Onur Karahanoğulları, "Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin İyi İdare Konusunda Üye Devletlere CM/REC (2007) 7 sayılı Tavsiye Kararı", *Danıştay Dergisi* 116 (2007).

¹⁰⁵ Atay, *Hukuk Başlangıcı*, 287.

¹⁰⁶ Atay, *Hukuk Başlangıcı*, 286.

¹⁰⁷ Bursa Bölge Adliye Mahkemesi 3. Hukuk Dairesi, (Bursa BİM), K. 2022/690 (7 Nisan 2022): "İş mevzuatı kurallarının bir çoğu ekonomik bakımdan güçlü olan işverene karşı geçimini emeği ile sağlayan zayıf durumdaki işçiyi koruma amacı ile ihdas edilmiştir. Bu tür kuralların yorumunda başvuru "işçi lehine yorum" yöntemi amaçsal yorum ile örtüşür. Başka bir anlatımla "işçi lehine yorum" "amaçsal yorumun" iş hukukunda işçiyi korumak için konulan kurallar yorumlanırken büründüğü biçimdir." Alman Hukukunda da iş hukukunun içtihatlar doğrultusunda gelişmesi istendiği için geniş yorum alanları bırakılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bernd Ruthers, *Rechtstheorie*, (Münih: C.H.Beck 2005), 448.

¹⁰⁸ 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu m. 2: "Kanunun açıkça suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilemez ve güvenlik tedbiri uygulanamaz."

¹⁰⁹ Atay, "İdare Hukukuna İlişkin Temel Tespitler ve Bu Hukuk Dalının Belli Başlı Özellikleri", 507.

istisna hükmüdür ve istisnalar dar yorumlanmalıdır¹¹⁰. Temel hak ve özgürlüklere sınırlandırma getiren hükümlere istisna getiren hükümler ise temel hak ve özgürlükler alanını genişletme amacına yönelik olduğu için geniş yorumlanmalıdır. Bu yaklaşım şüphe durumunda özgürlük lehine karar verilmesi ilkesi (in dubio pro libertate) ye dayanmaktadır¹¹¹. Bu ilkeye göre, kanunun metni muğlak ve karanlık olduğu takdirde, ilgilinin aleyhine yorumlanmaması geniş yorumdan kaçınılması gerekmektedir¹¹². O halde temel hak ve özgürlüklere sınırlandırma getiren hüküm kanunilik ilkesine tabi olduğundan açıkça neyi hükme bağlıyorsa yalnızca onun için değer taşır, onun dışına çıkılamaz¹¹³. Böylece bireyin hak ve özgürlüklerinin kamu gücü karşısında gerçek anlamda korunması sağlanmaktadır. Nitekim Anayasa Mahkemesi bir bireysel başvuru kararında, “Türk anayasal sisteminde hak ve özgürlükleri kısıtlayıcı düzenleme yapma yetkisi yasama organına aittir. Hak ve özgürlüğü kısıtlayıcı bir kanunun kapsamını genişletici yorum ve uygulamalar kanun koyucunun getirmediği bir sınırlandırmanın idari makamlarca ihdas edilmesi sonucunu doğurabilir. Bu açıdan hak ve özgürlükleri sınırlandıran kurallara ilişkin yorum ve uygulamaların kuralın kapsamını genişletici nitelikte olmaması ve öngörülebilir sınırlar içinde kalması önem taşımaktadır. Diğer bir ifadeyle derece mahkemelerinin hak ve özgürlükleri sınırlayıcı kuralların kapsamının geniş yorumlanması hususunda oldukça ihtiyatlı davranması gerekir. Aksi durum keyfi uygulamaların yaygınlaşmasına ve bireylerin kamu otoritelerine karşı güvencesiz bir konuma düşmesine yol açar” diyerek bu hususu vurgulamaktadır¹¹⁴. İdari yaptırımlar söz konusu olduğunda da idarenin kanun hükmünü uygularken şüpheye düşülmesi halinde özgürlük lehine yorum yapması gerekmektedir. İdari yaptırım uygulaması istisnai nitelik taşıdığından dar yorumlanması gerekmektedir¹¹⁵. Ölçülülük ilkesinin de temel hak ve özgürlükler lehine koruma sağlayan evrensel bir hukuk ilkesi olduğu hatırdta tutulmalıdır.

Yine idarenin düzenleyici işlemler yoluyla gerçekleştirdiği yorumda düzenleyici işlemin normlar hiyerarşisine göre üst sırada yer alan normlara aykırı hükümler içermeyecek olması üzerinde hassasiyetle durulmalıdır¹¹⁶. Düzenleme yetkisi kapsamında idare, kanunilik ilkesine tabi olarak kanunun belirlediği çerçevede ve sınırlar içerisinde hareket etmek zorundadır. Özellikle kanunun kapsamı itibarıyla sınırlı sayıdaki olay ve olguları ilgilendirmesi tespiti yapılmışsa, diğer bir ifadeyle sınırlı sayı prensibi kabul edilmişse, idarenin kanun koyucunun bilinçli tercihi ve amacının dışına çıkarak kanunun kapsamını genişletmesi mümkün değildir. Nitekim bir sağlık teknisyeninin fiili hizmet süresi zammından yararlandırılmaması sonucunu doğuran yönetmeliğin iptali için açtığı davada Danıştay, “yasa normuyla tanınabilecek bir hak olan fiili hizmet süresi zammının yönetmelik kuralı ile ihdas edilemeyecek ve genişletilemeyecek olması karşısında, dayandığı 5510 sayılı Kanunun 40. maddesine uygun olarak düzenlendiği anlaşılan yönetmelik kuralında ve buna dayalı olarak davacının fiili hizmet süresi zammından yararlandırılması yolundaki başvurusunun reddine ilişkin bireysel

¹¹⁰ Aynur Yongalık, “İstisnalar Dar Yorumlanır” Kuralı ve Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 60/1 (2011), 10.

¹¹¹ Yongalık, “İstisnalar Dar Yorumlanır” Kuralı ve Değerlendirilmesi”, 10.

¹¹² Öztekin Tosun, “Ceza Hukukunda Tefsir ve Yanlış Tefsir”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 28/1 (1962), 26.

¹¹³ Bülent Nuri Esen, *Anayasanın Anayasa Mahkemesince Yorumlanması (Bir İnceleme Özeti)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1972), 73.

¹¹⁴ Anayasa Mahkemesi (AYM), M.B. Başvurusu, B. No. 2018/37392, (23 Temmuz 2020) (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

¹¹⁵ Danıştay 13. Dairesi (Danıştay), K. 2016/4367 (23 Aralık 2016): “Kanunilik ilkesi gereği, idari tedbirlere ilişkin genişletici yorum yapılmayacağı ve dar yorumlanması gerektiğinden, davacının teklifinin değerlendirme dışı bırakılmasına yönelik dava konusu işlemde hukuka uygunluk, davanın reddi yolundaki Mahkeme kararında ise hukuki isabet bulunmamaktadır.” (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

¹¹⁶ Danıştay 11. Dairesi (Danıştay), K. 2014/4312 (13 Haziran 2014): “Normlar hiyerarşisi, her türlü normun hiyerarşik olarak bir sıra dahilinde sıralanması ve birbirine bağlı olması anlamına gelmektedir. Bunun doğal sonucu olarak, hiyerarşik sıralamada daha altta yer alan bir norm, kendisinden üstte bulunan norma aykırı hükümler içeremez. Bir başka deyişle, alt norm niteliğindeki düzenleyici işlemler, bir hakkın kullanımını üst normda öngörülmeleyen bir şekilde daraltamaz veya kısıtlayamazlar. Bazı durumlarda üst norm niteliğindeki düzenleyici işlemlerde bir olayın veya konunun genel çerçevesi çizilerek bu konunun ayrıntısının alt normlarla düzenlenmesi öngörülebilir. Bu gibi hallerde, üst normda belirtilen hususların düzenlenmesi hakkında düzenleme yapmaya yetkili idarenin takdir yetkisini üst normda çizilen sınırlar aşarak kullanıp kullanmadığının hukuki denetiminin yapılacağı tabiidir.” (Karar için bkz. Lexpera İçtihat Bilgi Bankası).

işlemede hukuka aykırılık bulunmamıştır” diyerek kanunda sınırlı sayıda belirtilen iş kolları arasında sağlık hizmeti çalışanlarının bulunmadığı, dolayısıyla kapsam dışında kaldıkları sonucuna ulaşmaktadır. İdarenin kanun hükmünü geniş yorumlamak suretiyle idari yaptırım öngörmesi, kanunla öngörülen somut bir yasağı ağırlaştırması ya da geçmişe yürütme yoluyla hukuk güvenliği ilkesini zedeleyecek sonuçlara ulaşması da mümkün değildir¹¹⁷. Yine normlar hiyerarşisi çerçevesinde uluslararası hukuk normlarının iç hukukta referans alınması ve yargı kararlarında kullanılarak uygulamaya aktarılması bahse konu olduğundan idarenin uluslararası hukuk normlarına tezat oluşturacak yorum ve uygulama gerçekleştirmesi mümkün değildir. Özellikle temel hak ve özgürlüklere ilişkin sözleşmelerin idari yargı mercilerince hukukun anlamlandırılması ve yorumlanmasında hassasiyetle göz önünde bulundurulması söz konusu olduğundan, idarenin de bu sözleşme hükümleriyle uyumlu düşecek şekilde hukuk kuralını anlamlandırması gerekmektedir.

İdari yorum gerçekleştirilirken hukukun genel ilkeleri ve anayasal ilkeler çerçevesinde bir yaklaşım tarzı sergilenmesine de dikkat edilmesi gerekmektedir. Hukukun genel ilkeleri hukuk devleti ilkesinin geçerli olduğu ülkelerde benimsenmiş; soyut, genel, sürekli, evrensel nitelikte olan ve toplumun bir arada yaşama isteğinin ürünü olan, ortak adalet duygusunu tatmin etmeye yönelik olarak hakim tarafından keşfedilen ilkelere¹¹⁸. Toplumda adaletin tesis edilmesi için neredeyse her toplumda aynı düşüncelerden yola çıkılarak kabul edilebilmektedir. Kanunların ruhunun gizli kalan özlemleri olarak da nitelendirilmektedir¹¹⁹. İdare hukukunda kazanılmış haklara saygı ilkesi, haklı beklentinin korunması ilkesi, ölçülülük ilkesi, kamu hizmetinin sürekliliği ilkesi, savunma hakkı, idari istikrar ilkesi, idarenin kanuniliği ilkesi, kanun önünde eşitlik ilkesi, yetki ve şekilde paralellik ilkesi, şüpheden sanık yararlanır ilkesi ve hukuki güvenlik ilkesi gibi pek çok hukukun genel ilkesi bulunmakta ve hukuk kuralının yorumlanmasında destekleyici ve tamamlayıcı bir araç rolü üstlenmektedir. Hukukun genel ilkelerinin yargılamada hakim tarafından uygulanması sonucunda, bu ilkeler idare açısından da bağlayıcı bir hukuki değer taşımaktadır. Hukukun genel ilkeleri kanun koyucunun esin kaynağı olmakta ve kanunun yapım sürecinde takdir yetkisini sınırlamakla birlikte kanunun idarece yorumlanması faaliyetinde de dikkate alınmak zorundadır. O halde idarenin, hukukun genel ilkelerinin yön göstericiliğinden hareket etmeyerek bunlara aykırı düşecek şekilde hukuk normunun içeriğini biçimlendirmesi ve somut olaya uygulaması kabul edilemez.

Sonuç

Kanunları uygulamakla yükümlü idarenin kanunu anlamlandırırken hukuk devletinin idaresi olduğunu unutmaması gerekmektedir. Bu bağlamda idarenin kanuniliği ilkesine dayanarak kanunun veya Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin uygulanmasını sağlamak için çıkardığı düzenlemelerde veya somut uygulamalarında hukuk devleti ilkesini referans alarak, hakkı, adaleti, hakkaniyeti ve kanun önünde eşitlik ilkesini sağlayacak şekilde faaliyetlerini gerçekleştirmesi gerekmektedir. İdare, idari yargı kararlarının öncülüğünde ve yön göstericiliğinde kişiden kişiye değişmeyen objektif nitelikte standart yorum ve uygulamalar gerçekleştirerek hukuki güvenlik, istikrar, belirlilik ve öngörülebilirlik gibi hukuk devleti ilkesinin gerekliliklerini eksiksiz gerçekleştirmelidir. Zira standart bir yorum ve uygulama yerine her idarenin aynı kanun hükmünü farklı yorumlaması ve uygulaması sonucu oluşan kargaşa, dağınıklık ve belirsizlik vatandaşlarda idarenin keyfiliği, subjektifliği ve öngörülemezliği endişelerini doğurmaktadır. İdare karşısında hukuki anlamda güvencesiz hissetmelerine yol açmaktadır. Bu haklı endişenin giderilmesi için başta lafzi yorum olmak üzere amaçsal yorum, sistematik yorum ve tarihsel yorum yöntemlerinin başucu kaynağı olarak dengeli, uyumlu ve birbirlerini tamamlayıcı bir biçimde

¹¹⁷ Gişi, “İdare Hukukunda Yorum ve İdari Uyuşmazlıkların Çözümünde ve Yorumlanmasında Hukuk Devleti İlkesinin Yeri ve Önemi”, 228.

¹¹⁸ Bereket, *Hukukun Genel İlkeleri ve Danıştay*, 6.

¹¹⁹ İbrahim Ö Kaboğlu, “Hukukun Genel İlkeleri ve Anayasa Yargısı”, *Anayasa Yargısı Dergisi* 8 (1991), 292.

kullanılarak modern hukukun gereklilikleriyle bağdaşan ve örtüşen standart yorum ve uygulamaların hayata aktarılması gerekmektedir.

Bu noktada Danıştay'ın içtihat niteliğindeki yargısal yorumunun idare için bağlayıcı hukuki değer taşıdığı, idarenin yorum hatasına düşmemek için yargı kararının hüküm fıkrasını gerekçesiyle birlikte değerlendirip uygulaması gerektiği ifade edilmelidir. Bu noktada ilk olarak Danıştay ve Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru kararlarında ifade edilen hukukun genel ilkeleri ve anayasal ilkeler çerçevesinde değerler sistemini gözeterek yorum yapılması hususuna hassasiyetle dikkat edilmelidir. Kanun önünde eşitlik ilkesi, ölçülülük ilkesi, ayrımcılık yasağı, adalet ve hakkaniyet, masumiyet karinesi, kazanılmış haklara saygı, şüpheden sanık yararlanır ilkesi gibi modern hukuk devletlerinde benimsenen tüm ilke ve değerlerin normun anlamlandırılması ve uygulanması sürecinde gözetilmesi ve idari işlemin böylece gerekçelendirilmesi gerekmektedir. Modern hukuk devletlerinin kabul ettiği uluslararası hukuk normlarında veya sözleşme hükümlerinde de yer alan bu ilke ve değerlere tezat oluşturacak ya da bağdaşmayacak bir yorum faaliyeti hukuk devletinde düşünülemez.

Yine Danıştay ve Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru kararlarının kılavuzluğundan yola çıkılarak, kamu gücü karşısında temel hak ve özgürlükleri sınırlandırıcı veya bu hak ve özgürlükler açısından yasaklayıcı nitelikteki kanun hükümlerinin idarece yorumunda ve uygulanmasında dar yorum yapılması ve öngörülebilir sınırlar içerisinde kalınması gerektiği ifade edilmelidir. Zira modern hukuk devletinde istisnai nitelik taşıyan hukuki düzenlemelerin geniş yorumlanması suretiyle hak ve özgürlüklerin etkisizleştirilmesi kabul edilemez. Bununla birlikte bireylere hak ve özgürlük tanıyan kanun hükümlerinin uygulanmasında tereddüde düşülürse geniş yorum yapılması gerekmektedir. Kamusal üstünlük ve ayrıcalıklar istisnai nitelikte olduğundan idareyi yetkilendiren hukuk kuralının yorumunda da dar yorum yapılması gerekmektedir.

İdare hukukunda amaçsal yorum, hukuk kuralının uygulanmasında lafzi yorum yöntemiyle adalet ve hakkaniyete veya kanun önünde eşitlik ilkesine aykırı sonuçların ortaya çıkma ihtimali bulunan hallerde kuralın sözünden hareketle özüne ulaşmak ve hukukun özünü ihtiva eden adalet idesine varmak için kullanılmaktadır. Kuralın lafzından yola çıkarak ulaşmak istediği amaç doğrultusunda yorum yapılarak adil ve isabetli bulunmayan olumsuz sonuçlar uygulamada düzeltilmektedir. Bununla birlikte amaçsal yorumda idarenin sınırı aşarak yorum adı altında kural koyması veya yorum yoluyla kuralı başkalaştırması kuvvetler ayrılığı ilkesine ve esasında devletin egemenlik yetkisine aykırı sonuçlar doğurmaktadır. Modern hukuk devletinin anayasasında öngörülen hukuksal düzenin sınırları içerisinde yorum faaliyeti gerçekleştirilmek zorundadır. İdari yargı için amaçsal yorum açısından sözü edilen bu kritik çizgi, idarenin kanuniliği ilkesi gereği idare için evleviyetle dikkate alınmak zorundadır.

İdare hukukunda tarihsel yorum ve sistematik yorum yöntemleri de kullanılmaktadır. Özellikle sistematik yorumun özel bir biçimi olan anayasaya uygun yorum yöntemi hem idari yargı mercilerini hem de idareyi bağlamaktadır. Bu bağlamda idarenin anayasadaki ilkelere aykırı düşecek bir yorumdan uzak durması, aksine anayasal ilkelerle uyumlu yorum gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Tarihsel yorum yönteminin ve hatta amaçsal yorum yönteminin uygulanması noktasında ise Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin kanun yapma tekniğindeki usul ve esaslara benzer hazırlanmaması izlenimi ile genel gerekçesi ve madde gerekçelerinin bulunmaması nedeniyle Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin uygulanmasında yorum farklılıklarına neden olacağı endişesi taşınmaktadır.

Kaynakça

- Akel, Neslihan Yeliz. "Vergi Hukukunda Yorum". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 62. Seri* (2017), 79-148.
- Akıntürk, Turgut. *Medeni Hukuk*. İstanbul: Beta, 7. Baskı, 1999.
- Aktaş, Sururi. "Hukukta Yorum Çabaları". *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi XV/3-4* (2011), 1-33.
- Aliefendioğlu, Yılmaz. "Anayasal Yargıda Yorum". *Amme İdaresi Dergisi 28/3* (1995), 3-26.
- Aral, Vecdi. *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*. İstanbul: On İki Levha, 7. Baskı, 2010.
- Atay, Ender Ethem. *Hukuk Başlangıcı*. Ankara: Gazi, 9. Baskı, 2021.
- Atay, Ender Ethem. *İdare Hukuku*. Ankara: Turhan, 7. Baskı, 2021.
- Atay, Ethem Ender. "İdare Hukukuna İlişkin Temel Tespitler ve Bu Hukuk Dalının Belli Başlı Özellikleri". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi XI/1-2* (2017), 502-527.
- Atay, Abdullah. *Bireysel Başvuru Kararlarının İdari Yargıda Usul Kurallarının Yorumuna Etkisi*. İstanbul: On İki Levha, 2021.
- Azrak, Ülkü Ali. "İdari Yargıda Anayasaya Uygunluk Sorunu". *Anayasa Yargısı Dergisi 9/1* (1992), 323-340.
- Bandır, Oğuz. "Kabahatler Hukukunda Yorum ve Kıyas", *Kabahatler Hukuku Yazıları -II*, ed. Zeynel T. Kangal. İstanbul: On İki Levha, 2018.
- Bereket, Zuhale. *Hukukun Genel İlkeleri ve Danıştay*. Ankara: Yetkin, 1996.
- Bilgen, Pertev. *İdare Hukuku Dersleri İdare Hukukuna Giriş*. İstanbul: Filiz, 1999.
- Çağıl, Orhan Münir. *Hukuka ve Hukuk İlmine Giriş Hukuk Başlangıcı Dersleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1969.
- Çağlar, Selda. *Hukuk Devletinin Hukuki Belirlilik Üzerinden Değerlendirilmesi*. İstanbul: Beta, 2013.
- Çağlar, Bakır. "Anayasa Yargısında Yorum Problemi Karşılaştırmalı Analizin Katkıları". *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi 5/1-3* (1984), 3-34.
- Capitant, Henri. "Kanunun Manasının Tayininde İhbari Çalışmaların Değeri", Çeviren Hakkı Demirel. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 13/1* (1956), 53-68.
- Craig, Paul. "Ultra Vires and the Foundations of Judicial Review". *The Cambridge Law Journal 57/1* (1998), 63-90.
- Çıtak, Alperen Halim. *İdare Hukukunun İctihadi Karakteri*. İstanbul: On İki Levha, 2020.
- Demir, Abdullah. *Hukuk Metodolojisi*. Ankara: Astana, 2016.
- Demirkol, Selami. "İdari Yargılamada Hakim Duyarlılığı-Hakkaniyet Odaklı Yargılama Anlayışının Kurumsallaşma Önerisi". *İdare Hukuku ve İdari Yargı Uluslararası Sempozyumu 24-26 Mayıs 2021, ISALAJ-2021 Bildiriler Kitabı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2021, 415-449.
- Edis, Seyfullah. *Medeni Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 4. Baskı, 1989.

- Endicott, Timothy. "Otantik Yorum", Çeviren İsmail Köküarı, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 25/2 (2021), 211-236.
- Erişkin, Özlem. "Yasal Düzenlemenin Yorumu", *Ankara Barosu Uluslararası Hukuk Kurultayı*. 1 (2010), 124-149.
- Erkut, Celal. *Hukuka Uygunluk Bloku İdare Hukukunda Hukukun Genel Prensipleri Teorisi*. Ankara: Danıştay, Tıpkı Basım, 2016.
- Erkut, Celal. "Danıştay'ın "1402'likler" Kararı: Türk Kamu Hukukunun Yüzakı". *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan* (1992), 71-87.
- Esen, Nuri Bülent. *Anayasanın Anayasa Mahkemesince Yorumlanması Bir inceleme Özeti*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1972.
- Eyrenci, Öner. "Anayasanın Yorumlanması Yöntemlerine Genel Bir Bakış". *Amme İdaresi Dergisi* 14/1 (1981), 45-57.
- Gaudemet, J. "Eski Çağ Dünyasında Kanunların ve Hukuki Muamelelerin Yorumu", Çeviren Bülent Tahiroğlu. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 36/1-4 (1970), 495-508.
- Gişi, Burcu Merve. "İdare Hukukunda Yorum ve İdari Uyuşmazlıkların Çözümünde ve Yorumlanmasında Hukuk Devleti İlkesinin Yeri ve Önemi". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/2 (2016), 215-231.
- Gözler, Kemal. "Yorum İlkeleri". *Kamu Hukukçuları Platformu Toplantısı*. (2012), 15-119.
- Gürsoy, Mustafa. "Kanunlarımızda Dil ve Anlatım Özensizlikleri -I-: "Ve" Bağlacının Kullanımı". *Terazi Hukuk Dergisi* 78 (2013), 99-104.
- Heper, Altan. "Hukukta Yorum Üzerine Bazı Düşünceler". *Ankara Barosu Uluslararası Hukuk Kurultayı*. 1 (2010), 100-108.
- Hirş, Ernest. "Pratik Hukukta İlmi İspat ve Tefsir". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1/2 (1944), 192-199.
- Hirş, Ernest. *Pratik Hukukta Metod*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1978.
- Işıkaç, Yasemin.- Metin, Sevtap. *Hukuk Metodolojisi*. İstanbul: Filiz, 8. Baskı, 2021.
- Kaboğlu, Ö. İbrahim. "Hukukun Genel İlkeleri ve Anayasa Yargısı". *Anayasa Yargısı Dergisi* 8 (1991), 290-322.
- Kara, Elmas Lütüye. *Vergi İdaresi ile Vergi Yargısı Arasındaki Yorum Farklılıkları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Kaya, Asım. "Amaçsal Yorum". *Ankara Barosu Dergisi* 4 (2014), 365-383.
- Karabatak, Rüstem. "Türk Hukukunda Kanunların Anayasaya Uygun Yorumu". *Danıştay Dergisi* 94 (1998), 28-48.
- Karabatak, Rüstem. *Hukukun Anlam Bakımından Uygulanması (Yorum ve Nitelendirme)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Metin, Sevtap. *Hukuk Normunun Yorumu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

- Mumcu, Uğur. "İngiliz Hukukunda Ultra Vires Kavramı". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 27/1 (1970), 37-66.
- Narmanlıoğlu, Ünal. "Kanunun Anlam Bakımından Uygulanması". *Prof. Dr. Turhan Tufan Yüce'ye Armağan*. (2001), 93-118.
- Nastelski, Karl. "Unbestimmte Rechtsbegriffe, Generalklauseln und Revision". *GRUR* (1968), 455-558.
- Oder, Emrah Bertil. *Anayasa Yargısında Yorum Yöntemleri*. İstanbul: Beta, 2010.
- Olgaç, Senai. "Adaletin Gerçekleştirilmesinde Hakimlerin Ödevleri ve Kanunların Yorumlanması ve İçtihatların Belli Edilmesinde Yargıtay'ın Görevleri". *Yargıtay Yüzüncü Yıldönümü Armağanı* (1968), 101-113.
- Öktem, Niyazi. "Hukukta Sosyolojik ve Teleolojik Yorum". *Ankara Barosu Uluslararası Hukuk Kurultayı* 2 (2006), 546-560.
- Özbilgen, Tarık. *Eleştirel Hukuk Başlangıcı Dersleri*. İstanbul: Sulhi Garan, 1976.
- Özyörük, Mukbil. *İdare Hukuku Ders Notları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 1973.
- Ruthers, Bernd. *Rechtstheorie*. Münih: C.H.Beck, 2005.
- Serozan, Rona. *Hukukta Yöntem-Mantık*. İstanbul: Vedat, 2017.
- Sözer, Naim Ali. *Hukukta Yöntembilim*. İzmir: Beta, 7. Baskı, 2020.
- Şarbak, Nur Hilal. *Uluslararası Hukukta Yorum ve Uluslararası Hukukun Ulusal Mahkemelerde Yorumlanması*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Tosun, Öztekin. "Ceza Hukukunda Tefsir ve Yanlış Tefsir". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 28/1 (1962), 20-59.
- Tutumlu, Akif Mehmet. "Yasanın Yorumunda Gerekenin Rolü". *Terazi Hukuk Dergisi* 13 (2018), 124-134.
- Uzun, Ertuğrul. "Yorumu Hukuktan Kurtarmak". *Ankara Barosu Dergisi* (2016), 229-263.
- Yavuz, Vehbi Yunus. "Maksadi Yorum". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 8 (2006), 41-78.
- Yılmaz, Ejder. *Hukuk Sözlüğü*. Ankara: Yetkin Yayınevi, 7. Baskı, 2017.
- Yongalık, Aynur. "'İstisnalar Dar Yorumlanır" Kuralı ve Değerlendirilmesi". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 60/1 (2011), 1-15.
- Yüksel, Mehmet. *Modernite Postmodernite ve Hukuk*. Ankara: Siyasal, 2004.
- Zippelius, Reinhold. *Juristische Methodenlehre*. München: C.H. Beck, 6. Auflage, 1994.

Makale Bilgi Formu

Yazarın Katkıları: Makale tek yazarlıdır. Makalenin son hali okunup onaylanmıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Telif Beyanı: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar: Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunmaktadır.

İntihal Beyanı: Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır.